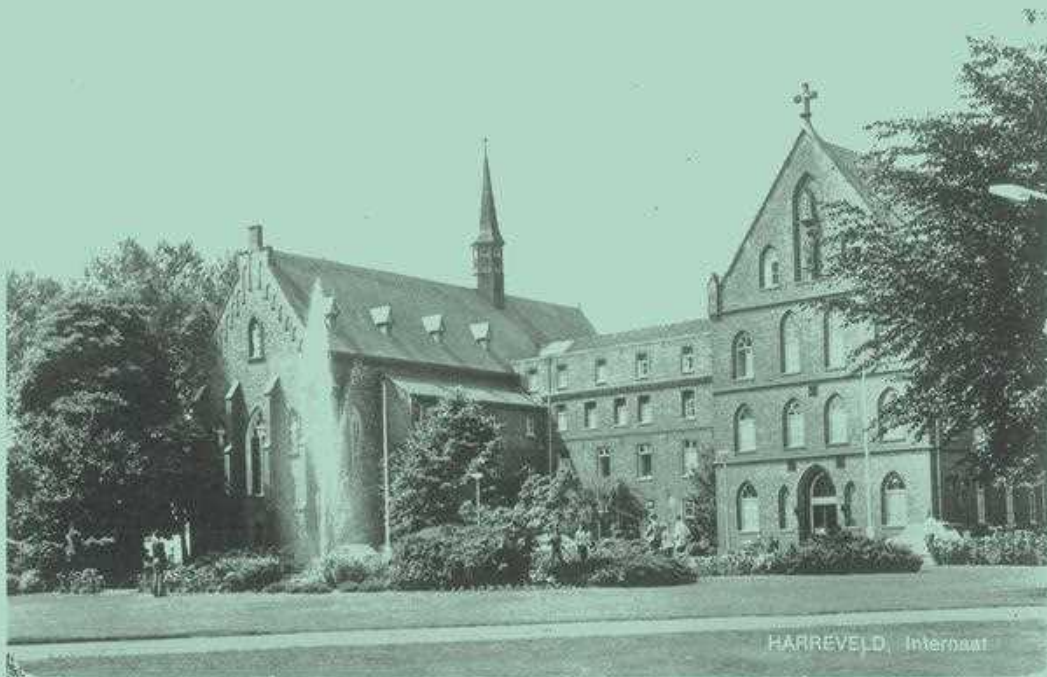

DE LICHTE VOORDE

periodiek van de
VERENIGING VOOR OUDHEIDKUNDE TE LICHTENVOORDE

Het internaat van Harreveld in het begin van de vijftiger jaren

No. 38
december 1998
ISSN: 0927-6688

Bij de afbeelding op de voorkant:

Na een grote brand, op 15 januari 1948, die twee vleugels van het internaat van Harreveld in de as legde, werd op last van de brandweer voor het internaat een brandvijver aangelegd. Tijdens het uitgraven hiervan werden muurresten van de havezate Harreveld aangetroffen.

“De Lichte Voorde” is een half-jaarlijkse uitgave van de Vereniging voor Oudheidkunde te Lichtenvoorde. De vereniging stelt zich ten doel het onderzoek naar de geschiedenis van onze gemeente in de breedste zin van het woord te stimuleren en te bevorderen.

De redactie van “De Lichte Voorde” bestaat uit:

I.H.H.M. Gregoor-Boschker, N.J.M. Adema Mzn, A.J. Vos en G.A.Th.M. Nijs

Inhoud

Voorwoord van de redactie	Blz. 2
De nieuwe molen en zijn molenaars. De molen van Van Wijngaarden	Blz. 3
Lievelde of Lievelo? (deel II)	Blz. 10
Drie markante mannen en een vetleren tas	Blz. 16
Excursie naar Zwolle en Zwillbroek	Blz. 18
Ambachtelijke en industriële verwerking van melk	Blz. 21
Opnieuw de grond in... Een rijkversierde Westerwaldkan	Blz. 30
What's in a name. De plaatsnaam Groenlo onder de loep	Blz. 32
Het boek is er! Stichting 'Pas op de bureu'	Blz. 43
Ons "zoekplaatje"	Blz. 44

Voorwoord van de redactie

Sinds maart 1998, toen het laatste dikke nummer van “De Lichte Voorde” verscheen met als thema “Leerindustrie te Lichtenvoorde”, is er al weer ruim een half jaar verstreken. Er was veel belangstelling voor dat 75 bladzijden dikke en rijk van foto's voorziene nummer van onze periodiek en het is alom geroemd! In dit nummer gaan we weer door met de gewone opzet, waarbij diverse onderwerpen de nodige aandacht krijgen.

Zo heeft ons redactielid Henny Bennink een aardig verhaal voor U over de “Nieuwe Molen van Van Wijngaarden” en de strijd om het ontstaan daarvan. De geschiedenis van de Venderboschen en van de Van Wijngaardens zijn nauw verbonden met Lichtenvoorde en Zieuwent. Van dezelfde auteur vinden we een verhaal over “Drie markante mannen en een vetleren tas”.

Bestuurslid en werkgroep leider van onze excursies en lezingen, Henk te Brake, laat ons nog eens nagenieten van de excursie naar Zwolle en Zwiłbroek.

Drie bestuursleden en Anton Hulshof (Woltas) hebben niet alleen een aardige tentoonstelling opgezet in het gemeentehuis, maar ook een artikel geschreven over de ambachtelijke en industriële verwerking van melk, kortom: “De historie van de Botterfabriek”.

Onze archeologische expert Godfried Nijs dook met de AWL opnieuw de Harreveldse grond in, snuffelde tussen de gevonden voorwerpen uit de oude gracht van Harreveld en beschrijft ons nu “Een rijk versierde kan uit de Harreveldse bodem”.

Meer dan een jaar geleden trad Nic Adema Mzn tot de redactie toe. Deze oudste zoon van Marten Adema -vandaar de toevoeging Mzn-, vorst en zoekt naar de herkomst van veld- en dorpsnamen, in de gemeente Lichtenvoorde en omgeving. Hij schenkt daarbij vooral veel aandacht aan het dialect. Geboren en getogen in Lievelde, verbaast het ons niet, dat hij de herkomst van “Lêvelde” zoals in 't Zuwent deze plaats genoemd wordt, uitvoerig uit de doeken doet. Vele bronnen stonden hem ter beschikking, zo blijkt uit de lange lijst voetnoten. Toch denkt Nic Adema bij het verklaren van namen niet alleen maar aan Lichtenvoorde. Ook de eeuwig concurrerende “stad” Grolle (tegenover het “dorp” of “t vlekje” Lichtenvoorde) komt aan bod in een uitgebreide verhandeling, die wellicht ook nog bijdraagt aan de rivaliteit tussen beide plaatsen. De conclusies aandachtig lezend, zul je het nooit meer vergeten:

“Grolle stêt néét zo vaste”! In elk geval zijn er zo'n 40 noten nodig om de naam te verklaren. Als we het dan toch hebben over de rivaliteit tussen Grolle en Lichtenvoorde: er is zelfs een heel boek over volgeschreven! De Stichting “Pas op de burenen” wijdt aan de verhouding en de woelige wisselwerking tussen de Achterhoekse plaatsen Groenlo en Lichtenvoorde 256 pagina's vol historie en humor, zo meldt ons Benno van Lochem, bestuurslid van genoemde stichting in de aankondiging.

Tot slot publiceren we een “zoekplaatje”. Hopelijk kunt U ons helpen bij het achterhalen van namen van personen op een oude foto.

Zo hebben we weer veel lezens- en wetenswaardigheden bij elkaar gesprokkeld en wij hopen, dat ook U dit nummer een waardige afsluiting vindt van de jaargang 1998 van de periodiek “De Lichte Voorde” Volgend jaar zijn we er weer!

Namens de redactie A.J. Vos

De nieuwe molen en zijn molenaars

De molen van Van Wijngaarden

"Sire!",

zo schreef Gerhardus Theodorus Venderbosch (geb. 1804) medio juni 1842 in zijn brief¹ aan koning Willem II.

"Sire! Geeft met den meest schuldigen eerbied te kennen Gerhardus Theodorus Venderbosch, korenmolenaar wonende te Lichtenvoorde. Dat hij en zijne voorzaten gedurende een lange reeks van jaren daar ter plaatse het beroep van molenaar hebben uitgeoefend, en dat hij er roem op durft dragen, dat wanneer ook al enkele malen dwaling tot calange (bekeuring en aangifte van een strafbaar feit met betrekking tot 's rijks belastingen) aanleiding gaf, men te vergeefs naar eenig bewijs zal zoeken, dat hij er op uit zoude zijn geweest om op een bedrieglijke wijze zich aan verkorting van 's Rijksregten schuldig te maken durvend hij daaromtrent met vertrouwen het getuigenis van de administratie inroepen. Dat hij thans buiten bestaan zal geraken doordien de Molen welke laatstelijk door hem in pacht wordt gebruikt in het Openbaar is verkocht geworden aan Johan Elbertus Theodorus Wijnveldt en H. Hulshof. Zonder dat hij gelegenheid heeft derzelfde op nieuw te pachten, terwijl het grootste gedeelte van zijn pachtjaren reeds is voltrokken. Dat hij daarvoor vurig zoude wenschen dat aan hem de vergunning mogt worden verleend om op een stuk grond van vier bunders, genaamd Den Ouden Hof bij het dorp Lichtenvoorde, eenen Nieuwen Molen te bouwen."

De molen van Van Wijngaarden aan de Lievelderweg, omstreeks 1925.
Collectie Van Wijngaarden.

Verderop in de brief liet Venderbosch weten, waarom hij in Lichtenvoorde "eenen Nieuwen Molen" wilde bouwen. Hij schreef:

- dat het daarstellen (oprichten) van zoodanigen Molen voor de ingezetenen zeer wenselijk is en door dezelve zeer wordt verlangd;
- dat de door hem gebruikte en nu verkochte Molen (de voormalige molen aan de Molendijk²) op een zeer laag en daardoor bijzonder ongunstig standpunt is geplaatst, en alleen bij Zuiden en Oosten Wind volkomen goed kan malen;
- door gebouwen en houtgewas aan de andere zijden zeer sterke wind gevorderd wordt om met volledige kracht te kunnen malen;
- de bevolking ter plaatse zeer talrijk is en de Consumptie zeer groot is, gelijk uit eene insage van de Registers op het Gemaal zoude kunnen blijken, daaruit voor de ingezetenen het ongerief geboren wordt van hun graan naar andere plaatsen ter male te brengen, zoodat zij zich overtuigd durft houden dat de daarstelling van zoodanigen Nieuwen Molen daar te plaatse bij het publiek groote bijval zoude vinden;
- dat de andere naburige Molens (de molen in Harreveld en Zieuwent) allen op eenen tamelijken afstand van Lichtenvoorde zijn verwijderd."

Venderbosch besloot zijn uitgebreide brief met de ootmoedige tekst:

"Dat hem bij het toestaan van zijn verlangden aangenaam zoude weezen, dat hem teevens de vergunning worde verleend om het beroep van Pelmolenaar³ met dat van Korenmolenaar te moogen vereenigen. Dat hij grooten prijs steld op het slagen van dit zijn verzoek, daar zijn welzijn, en dat van zijn huisgezin daarmede in het nauwste verband zijn geplaatst en hij ongaarne een bedrijf zoude laten varen, waarin hij werd opgevoed en dat zijn vader en Grootvader met Eere hebben uitgeoefend en hem een ordentelijk bestaan heeft opgeleverd. Dat hij derhalve als burger en huisvader zijne belangens met schuldigen Eerbied aan Uwe Majesteit durft overdragen en met ootmoed smeekt naar aanleiding der wet van 21 augustus 1822 Numero 36, dat het Uwe Majesteit behagen moge op de door hem aangevoerde gronden gunstig regard te slaan en hem de nodige vergunningen te verlenen om op het hierboven aangegeven terrein eenen Wind Korenmolen te bouwen. Zullende hij deze Gunst dankbaar erkennen door de voortdurende nauwgezette naleving der bestaande wetten en verordeningen en met innige dankbaarheid vervuld blijven, voor den Vorst, aan wie daardoor zijn welzijn en dat der zijnen zal mogen dank uijten. 'T welk doende Uwer Majesteit zeer gehoorzame en getrouwe Onderdaan Gerhardus Theodorus Venderbosch."

Dat de brief van Venderbosch door koning Willen II is gelezen, moet ernstig in twijfel worden getrokken. Dergelijke brieven van ingezetenen waarin voor de bevolking nogal ingrijpende zaken werden aangevraagd, moesten nog lang na de afschaffing van de molendwang, in 1796, formeel aan de koning worden gericht. In dit geval ging de brief via Den Haag en Arnhem naar de districtscommissaris van Zutphen, die hem, voorzien van commentaar en enkele aanwijzingen, op zijn beurt voor afhandeling doorstuurde naar het gemeentebestuur van Lichtenvoorde, waar hij op 16 juli 1842 arriveerde.

Na behandeling in eerste termijn, werd, met inachtneming van het gestelde in de wet, op last van burgemeester Johan Hendrik Antony van Basten Batenburg, het complete schrijven van Venderbosch op 31 juli 1842 door aanplakking, maar vooral door afkondiging, aan de ingezetenen van Lichtenvoorde ter kennis gebracht. Zeer expliciet werd daarbij vermeld dat

eventuele reclamanten vóór 9 augustus 1842 hun bezwaren bij het gemeentebestuur in konden dienen.

Aldus werd de brief in de drie kerken van Lichtenvoorde voorgelezen: P. Peper, het toenmalige hoofd der school in Zieuwent, deed dat vanaf de kansel in de Sint-Werenfriduskerk; A. Buynink, de ijverige bode van het gemeentebestuur, las hem hartstochtelijk voor in de Nederlandse hervormde kerk en op het preekgestoelte van de St. Bonifatiuskerk probeerde pastoor J.A. Niessink ongeïnteresseerd zijn best te doen om de inhoud van de brief aan de gemeenschap mee te delen. De achtergronden van die hervormde hartstocht en die roomse schijnbare ongeïnteresseerdheid, zullen verderop duidelijk worden.

Op 8 augustus 1842 - een dag voor de sluitingsdatum - viel er één brief op de deurmat van het gemeentehuis. Hij was afkomstig van de heren Johan Elbartus Theodorus Wijnveldt en H. Hulshof, de eigenaren van De Oude Molen. Daarenboven moet nog vermeld worden dat Wijnveldt gemeenteontvanger was en Hulshof assessor (wethouder).

De inhoud van de ingekomen brief loog er niet om. In ongemeen felle bewoordingen, waarbij zelfs het substantief leugenaar niet werd vermeden, maakten Wijnveldt en Hulshof hun bezwaren aan het gemeentebestuur kenbaar. Alle redenen die Venderbosch te zijnen voordele in het schrijven aan Zijne Majesteit had aangehaald, werden door hen bestreden. Niets lieten zij heel. Zelfs daar waar Venderbosch schreef over de eer van zijn voorzaten, meenden beiden hun gram te moeten halen. Zij schreven daarover:

"Beweert verzoeker dat het beroep van Molenaar door deszelfs voorzaten met eere en profijt sedert Jaren is uitgeoefend geworden. Op eere moest verzoeker zich niet beroepen nadermaal den boedel dezer voorzaten op geene vererende wijze is geliquideerd, het welken den eersten (de grootvader van G.T. Venderbosch) persoonlijk heeft moeten ondervinden. Eene omstandigheid die het geloof verdringt, aan de ruimte van het bestaan eens Molenaars te Lichtenvoorde."

De ingediende bezwaren werden in de raadsvergadering van 13 augustus 1842 besproken en beoordeeld. In de daarop volgende stemming werden ze unaniem voor niet-ontvankelijk verklaard. Daar moet nog wel aan toegevoegd worden dat assessor Hulshof niet bij de vergadering aanwezig was en de andere assessor, Van Raesfeldt, zich door onbekende redenen van stemming onthield.

Enige weken later kreeg Venderbosch van het gemeentebestuur toestemming om de molen te bouwen. Ruim een jaar later, in 1844, draaiden zijn wieken reeds op volle toeren⁴.

In alle geschriften, opmerkingen en aanvullende informatie tussen Johan Elbartus Theodorus Wijnveldt en Gerardus Theodorus Venderbosch, was dikwijls een antagonistische ondertoon te bespeuren. Het volgende verhaal, door zijn inleiding enigermate gecompliceerd, kan mede daaraan ten grondslag hebben gelegen.

Joost Wijnveldt, een gefortuneerd koopman in onroerend goed⁵, was in 1765 gehuwd⁶ met Petronella Wilhelmina Bruinink. Ze beleden de Nederlandse hervormde religie en hadden minstens twee kinderen: Johan Elbartus Theodorus, die we reeds leerden kennen en Wilhelmina Margaretha, die we nog zullen leren kennen. Na het overlijden van hun ouders, erfden broer en zus Wijnveldt vele onroerende goederen.

In 1829 was Gerardus Theodorus Venderbosch nog meesterknecht op De Oude Molen, waar

Evert Venderbosch, zijn vader, molenaar was.

Evert Venderbosch, die als zoon van een molenaar op 30 december 1780 in Lichtenvoorde werd geboren, trouwde in gemeenschap van goederen met de toen bijna 24-jarige en zojuist gememoreerde Wilhelmina Margaretha Wijnveldt. Welnu: met een deel van Evert en Wilhelmina Margaretha's erfdeel, werd de molen van hun zoon gefinancierd.

Op 17 juli 1835 werd Gerardus Theodorus Venderbosch door Johan Elbartus Theodorus Wijnveldt en H. Hulshof tot molenaar gepromoveerd. Kort daarvoor raakte hij innig bevriend met de katholieke Aleida te Welscher, die op 15 november 1813 in Lichtenvoorde was geboren. De vriendschap tussen Gerardus Theodorus en Aleida leidde tot een huwelijk, welk huwelijk in 1836 werd gesloten. Doch eer het zover was, moest er wel een vervelend en, in die tijd althans, gevoelig obstakel worden opgeruimd. Wat was namelijk het geval?

De familie Venderbosch beleed de Nederlandse hervormde religie, de familie Te Welscher de katholieke. Bovendien was Gerardus Theodorus nog diaken van de Nederlandse hervormde gemeente in Lichtenvoorde: bij elkaar stof genoeg voor een groot verschil van mening, dat niet lang uitbleef.

Toen de geliefden hun voornemen om te trouwen aan pastoor J.A. Niessink voorlegden, eiste deze onvoorwaardelijk dat Gerardus Theodorus Venderbosch zich dan tot het katholieke geloof bekeerde, een voorwaarde die door het aanstaande bruidspaar zonder meer werd geaccepteerd.

De dominee die enkele dagen later eveneens van de trouwplannen op de hoogte werd gesteld, vond het voornemen uiteraard aanzienlijk minder geslaagd dan zijn katholieke "collega". Met woorden die maar voor één interpretatie vatbaar waren, bestreed de predikant Venderbosch' plannen en stelde nolens volens alles in het werk om hem tot andere gedachten te bewegen. Zijn indringende bemoeienissen, waarbij hij zelfs de kansel besteeg om in krachtige bewoordingen zijn gemeente ervan te verwittigen dat diaken Venderbosch de Nederlands hervormde religie op kwalijke wijze had verloochend, mochten niet baten. Gerardus Theodorus en Aleida bleven bij hun besluit en zetten hun voornemen om in een huwelijk, zoals reeds werd vermeld⁷.

Door dit huwelijk werd de verstandhouding tussen Gerardus Theodorus Venderbosch en zijn oom en werkgever Johan Elbartus Theodorus Wijnveldt er niet beter op. Over en weer maakten ze elkaar verwijten. Het ergste verwijt, waarover aantoonbare ruzie ontstond, betrof de pacht van De Oude Molen. Over het citaat van Venderbosch:

"Dat hij thans buiten bestaan zal geraken, doordien de Molen welke laatstelijk hem in pacht wordt gebruikt in het openbaar is verkocht geworden, zonder dat hij gelegenheid heeft gehad dezelfde opnieuw te pachten, terwijl het grootste gedeelte van zijne pachtjaren reeds is verstreken,"

merkte de hevig geïrriteerde Wijnveldt op:

"dat hij (Venderbosch) deswegens nóg is aangevraagd, nóg dat hij zich hierover heeft uitgelaten; en dat hij (Wijnveldt) overigens zeer genegen zoude zijn, om op eenen voet en wijze te contracteren zoo als derzelve thans wordt bezeten, zonder opslag hoegenaamd, want zelve verkiezen hij het molenaarsbedrijf niet uit te oefenen."

Antoon van Wijngaarden, molenaar.
Collectie Van Wijngaarden.

Het echtelijk verbond tussen Gerardus Theodorus Venderbosch en Aleida te Welscher duurde niet lang. In 1845 overleed Aleida. Gerardus Theodorus hertrouwde een wijle later met de bijna drieëntwintig jaar jongere Aleida Hafkenscheid uit Bocholt⁸. Uit dit huwelijk werd op 2 september 1848 Augustinus Frederikus Hendrikus geboren, die later de molen zou gaan bedienen. Tussen 1845 en 1851 verkocht Gerardus Theodorus Venderbosch de molen voor 6089 gulden⁹ aan Johan Hendrik Antony van Basten Batenburg, de toenmalige arts en burgemeester van Lichtenvoorde. Deze wisseling van eigenaar had voor Gerardus Theodorus Venderbosch geen al te kwalijke gevolgen; hij bleef als pachter de molen bedienen.

Op 27 januari 1851 overleed Van Basten Batenburg. Uit zijn waarlijk niet kinderachtige nalatenschap - ruim veertig boerderijen, het Tongerlo en De Nieuwe Molen¹⁰ - erfde dochter Maria Elisabeth Geertruida de molen. Lang had zij haar erfdeel niet in bezit. Op 8 mei 1869, bijna vijftien jaar voor haar overlijden, vermaakte zij de molen aan het "Rooms Katholiek Armbestuur" van de Sint-Bonifatiuskerk te Lichtenvoorde.

Het zal om en nabij het jaar 1865 zijn geweest dat Augustinus Frederikus Venderbosch, die enkele jaren later zou trouwen met Aleida Sterenborg (geb. 1852)¹¹, de werkzaamheden van zijn vader overnam. Zevenentwintig jaar later, in 1892, zette hij de wieken van de molen stil. Hij verhuisde met zijn vrouw en vier kinderen op 2 mei 1892 naar de kom van Lichtenvoorde, waar hij winkelier werd.

Schalkwijk: provincie Utrecht

Uit het huwelijk tussen de in Montfoort geboren linnenwever Cornelis van Wijngaarden en Barendina Peterse, Schalkwijkse van geboorte, werd op 12 november 1861 Antonius (Toon) van Wijngaarden geboren¹². Hij groeide op in het landelijke en welvarende Schalkwijk. Ofschoon Toon zijn vader dikwijls hielp bij diens werkzaamheden als wever, werd hij meer geboeid door de plaatselijke windkorenmolen van Johannes Vulgo, bij wie hij na zijn schooltijd als leerling-molenaar in dienst trad. Met uitzondering van de periode, waarin hij zijn militaire dienstplicht vervulde, heeft Toon van Wijngaarden daar tot 1892 gewerkt. In maart van het jaar 1892 vertrok Toon naar Lichtenvoorde. Daar had hij De Nieuwe Molen gehuurd van het rooms-katholieke armbestuur. Het molenaarshuis dat hij eveneens had gehuurd, kon hij pas vanaf 1 mei 1892 betrekken. Een paar maand daarna kreeg Toon van

Wijngaarden enige tijd gezelschap van zijn drie jaar jonger broer Cornelis: de latere koetsier van dokter Besselink en vader van August en Knelis van Wijngaarden.

In januari van het jaar 1892 liet Toon van Wijngaarden zijn verloofde Johanna Maria van Beek uit de Heul overkomen. Zij was op 29 oktober 1868 te Langbroek geboren. Op 19 januari 1893 trouwden ze in Lichtenvoorde.

Na drie jaar als molenaar gewerkt te hebben, kreeg Toon van Wijngaarden met tegenslag te kampen. Door brand werd namelijk een aanzienlijk gedeelte van de molen in de as gelegd¹³. Het jaar daarop was de schade weer hersteld. Bovendien had de molenbouwer de molen enkele meters verhoogd, om hem beter in de wind te kunnen zetten.

Op woensdag 8 en 22 augustus 1906, aldus enkele advertenties in "De Molenaar", het vakblad voor de maalindustrie, liet het armbestuur de wind- stoomkorenmolen, huis, erf en bijbehorende gronden - in totaal nog 69,19 are van de oorspronkelijke vier bunder - veilen en verkopen door notaris Van Eekelen uit Winterswijk.

Toon van Wijngaarden zette in op 8.101 gulden, welk bedrag niet werd overboden. Na de verschuldigde som van 9.803 gulden (koopsom + overdrachtskosten) te hebben voldaan, kreeg hij vanaf 1 april 1907 De Nieuwe Molen in zijn bezit.

Het echtpaar Van Wijngaarden-Van Beek kreeg een groot aantal kinderen, waarvan er vier molenaar werden: Cornelis werd molenaar in Zieuwent, Herman in Enschede, Wim in een dorpje bij de stad Groningen en Bernard, waar we hierna de reeks molenaars mee voortzetten, nam de molen van zijn vader over.

Bernard, zijn geboortenamen luiden Bernardus Johannes, werd op 6 juli 1899 in Lichtenvoorde geboren. Hij trouwde op 6 augustus 1930 met Maria Johanna Wilhelmina Gilsing. Bernard was een rustig en kundig molenaar. Hij maalde tot het jaar 1951 voornamelijk op windkracht. In dat cruciale jaar begaf de krui-installatie het. Zoals zoveel molenaars in den lande, vroegen ook de Van Wijngaardens zich af of een peperdure reparatie nog wel verantwoord was. Zij schoven deze beslissing nog even voor zich uit. Om die reden werd in een van de kapbalken navolgende tekst gekerfd:

"RUST OM NIEUWE KRACHT TE VERGAREN" - 1951 -

Ofschoon er voldoende rust aan de molen werd toegekend, is de installatie niet gerepareerd. De molenstenen worden nu door een andere energiebron draaiende gehouden. Daarom is de overbodig geworden krui-inrichting maar van de molen gehaald. Toen men daar mee bezig was, besloot men tevens om de molen van zijn wieken te ontdoen.

Inmiddels is de maalderij, veevoederfabriek en de winkel in tuinbenodigdheden die er enkele jaren geleden aan toe werd gevoegd, overgegaan op Frans, Ben en Franc van Wijngaarden. Eerstgenoemden zijn zonen en Franc is een kleinzoon van het echtpaar Van Wijngaarden-Gilsing.

H. Bennink.

Noten

1. GAL, Handelingen van den Gemeenteraad 1832-1854, (13 augustus 1842).
2. B. Knippenborg, De Oude Molen, "De Lichte Voorde" nr. 8 (1978)
3. Pelmolenaar is een molenaar die in zijn pelmolen (hier in combinatie met windkorenmolen), een zwaar gebouwde molen met een krachtige maalinrichting, de rogge niet maalt, doch door middel van grove maalstenen de graankorrels tegen cilindervormige raspenslingert, waardoor zij van hun vlies worden ontdaan.
4. De molen, die granen pelde en maalde, vermaalde in een later stadium ook eikenschors tot run, en is uitvoerig beschreven door Ben Knippenborg. Zie nummer 10 van "De Lichte Voorde" (1978).
5. H.Bennink, Vragender van verleden naar heden (1997)
6. Joost Wijnveld is twee keer gehuwd geweest: zijn eerste huwelijk sloot hij met Aleijda Buynink. Na het overlijden van Aleijda, hertrouwde Wijnveldt met Petronella Wilhelmina Bruinink.
7. Het Hoenderboom van september 1997.
8. G.H. Willemsen, Oude Aaltenseweg 3 Lichtenvoorde.
9. M.H.C. van Basten Batenburg, Geslachtsboek der familie Van Basten Batenburg (Oldenzaal 1864).
10. Zie noot 9.
11. Zie noot 8.
12. W. van Wijngaarden, De Nieuwe Molen te Lichtenvoorde en de beherende molenaarsfamilie (Emmeloord).
13. B. Knippenborg, De Nieuwe Molen, "De Lichte Voorde" nr. 10 (1978).

Lievalde of Lievalo?

deel II
(deel I in nr 36)

In nummer 36 van dit blad heb ik geprobeerd de naam Lievalde door de tijd te volgen. Er werd vastgesteld, dat die naam oorspronkelijk -rond 1350- een z.g. lo-naam was. Door het verdwijnen van de -o kon er een -t achter komen¹. Mede door de "Hollandse" schrijftraditie lijkt deze lo-naam in een -veld-naam te zijn veranderd: Léveld. De structuur (aantal lettergrepen en klemtoon) van andere -veld-namen in de omgeving (Lindvelde) beïnvloedde ook de naam Leveld: er is een -e achter gekomen. Zo werd het Léveld. Vervolgens vernederlandste de overheid in de 18de en 19de eeuw Lee- tot Lie-, zodat de officiële naam Lievalde werd.

Lo heeft een "bosachtige" betekenis. De vraag naar de betekenis van de eerste lettergreep Lie- of Lieve- kan het Plaatsnamenboek niet beantwoorden. Wij zullen in dit tweede deel van het artikel een poging doen deze kwestie op te lossen. Het zal blijken dat we ook hierbij ook weer enige kennis van het dialect nodig hebben, nl. de plaatsnaam zelf.

De betekenis van de naam Lievalde

Loo betekent volgens het plaatsnamenboek² "bos op hoge zandgrond". Het Oud-saksisch woordenboek³ noemt "lôh" ook "heilig bos". Misschien dat hooggelegen bossen vaker "heilig" waren. Volgens "Nederlandse Plaatsnamen" van G. Van Berkel en K. Samplonius⁴ kan "loo" ook aanduiden dat ter plekke een deel van het bos gekapt is. Dit laatste lijkt me voor Lievalde aardig toepasbaar.

De naam heeft dus in elk geval iets met bos te maken. Er zijn wel meer lo-namen in de heerlijkheid Borculo. Er was daar kennelijk veel geboomte. Namen geven verschillen aan, want men moest immers het ene bos van het ander kunnen onderscheiden! Vlakbij het "Lievalo" lagen ook een "Eefselo", een "Tongerlo" en een "Harvelo". Het plaatsnamenboek⁵ geeft bij Lievalde en Harreveld vrij vage informatie. Ik betrek Harreveld hier ook bij, omdat die naam m.i. een vergelijkbare ontwikkeling heeft doorgemaakt. Ik kom daar in het slot op terug.

"LIEVELDE [gem.: Lichtenvoorde, Gl] 1364 Linelo; 1785 *Lievald*; een andere oude vorm is *Lyvele*. *Linelo* zal wel een verschrijving zijn voor *Livelo*. Een samenstelling met *lo* 'bosje op hoge zandgrond'. Het eerste lid *live* is moeilijk te duiden."

"HARREVELD [gem.: Lichtenvoorde, Gl] ca. 1400 *Hervelt*; 1785 *Harreveld*; gelegen nabij Harmöle (z. a.). Mnl. *harre* betekent 'har, hengsel, spleet, reet', maar dat past niet bij een -veld-naam."

Deze informatie is wat rommelig. Harmöle ligt in Overijssel volgens het boek. Dat is dus niet zo "nabij"! In een oudere uitgave wordt nog toegevoegd: "In ca. 1400 komt ook Hervelo voor. Is dit een verschrijving?" Diezelfde uitgave geeft bij Lievalde andere informatie. Bovendien vraag ik me af of "*Linelo*" wel een verschrijving is. Het kan ook een "verlezing" zijn: misschien heeft de onderzoeker een -v- of -u- aangezien voor een -n-. Kennelijk is er nog wel wat uit te zoeken. Wellicht dat dit artikel daartoe bijdraagt.

"Het eerste lid *live-* is moeilijk te duiden", zegt het plaatsnamenboek bij Lievalde. De auteurs hebben jammer genoeg geen gebruik gemaakt van het dialect. Dat geldt trouwens ook

voor Harreveld. Mogelijk dat men via “Levele” wel op het spoor van de betekenis was gekomen. Wanneer men uitgaat van de betekenis van andere plaatsen met *lee-* en de Gotische, Middelnederlandse en Oud-saksische woordenboeken raadpleegt én wanneer men de bodemgesteldheid ter plekke kent, kan men in elk geval een heel eind verder komen.

Lievelde omstreeks 1900. Slechte wegen en koehoeder, waarschijnlijk de heer IJzereef (omgeving 't Braker). Collectie G.J.A. Eppingbroek.

Het Oud-saksisch

In *Beneden-Leeuwen* en *Leeuwte*, verklaart het plaatsnamenboek het woorddeel *Leeu-* als grafheuvel. En een grafheuvel is juist het oudste monument in Lievelde. Men heeft het althans altijd over de *grafheuvel*, maar het gaat in feite om een *grafveld*. Of we uit mogen gaan van het Saksisch bij de naam *Livelo*, is de vraag. Het is immers een Frankische grafveld uit de zevende eeuw, dat daar net voor de oorlog bij de Esboom in Lievelde is ontdekt! De naam kan dus ook oorspronkelijk Frankisch zijn, overgeleverd van bewoners vóór de Saksers.

Ik heb geen Oud-frankische gegevens, maar wel Gotische en Oud-saksische. De verwantschap van deze talen is zodanig, dat ze hier als bron bruikbaar zijn. Ook het plaatsnamenboek benut deze bronnen. Het Saksische “hlêo” zou in het dialect “lee” kunnen opleveren. Het betekent volgens het Oud-saksisch woordenboek⁶ *graf*. Daarnaast kan het echter ook nog betekenen: heuvel⁷, en bedekking. Graven hadden -en hebben ook nu nog heel vaak een “bedekking” in de vorm van heuvel(tje)s. De betekenissen *graf*, *grafveld* en *grafheuvel* zouden in dit woord door elkaar kunnen lopen.

Hoe kon het oude woord “hlêo” in ons dialect “lee” worden? Oud-saksische en Gotische woorden die beginnen met een h, (uitspraak ch) zoals hlêo, hebben in het huidige ABN en het

dialect de begin-h verloren ("hlagjan" werd zo "lachen"). Dan moet er van "hlêo" dus "leeo" overgebleven zijn. Die klinker -o aan het eind kan midden in een woord een halfklinker -w, zelfs een medeklinker -v geworden zijn. Toen er -lohe of -lo achter geplaatst werd, kwam die -o- midden in het woord te staan, *Leeolohe. Dat werd later *Leevelo, of *Leewelo. Deze vormen bestaan nu nog als Leevle, Levele, Leewle en Lewele⁸. De -o- is in Beneden-Leeuwen en Leeuwte⁹ een -w- geworden.

Lievelede, omstreeks 1900. Koehoedster "Woltas Jannoa" (Johanna Stortelder op Woltas).
Collectie G.J.A. Eppingbroek.

Het bos bij de grafheuvel

Het eerste deel van de naam Levele betekent dus graf. Uitgaande van het Oud-saksisch heette Lievelede oorspronkelijk waarschijnlijk zoiets als *Lêo.lôhe. Tussen beide delen van de naam (op de punt) stond waarschijnlijk een uitgang van de derde naamval enkelvoud en een verbindingsklank. Dan krijgen we iets als *Lêwalôhe. De -o- is "veranderd" in een -w- (en later -v-). De -a- is later tot stomme -e- afgesleten. Zo is het *Lewelohe en vervolgens *Levelo* geworden.

Een derde naamval heet ook wel locatief en dient als plaatsaanduiding: te, in of bij. Dat past uiteraard heel goed bij een plaatsnaam. *Lêwalôhe betekende "(heilig of) gekapt bos op hoge zandgrond bij graven". Door het aanplakken van -lohe kan de meervoudsuitgang van "Leeo" veranderd zijn. Het lijkt nu een enkelvoudig woord, maar het moet ook bij deze naam wel gaan om het in 1935 ontdekte Frankische grafveld uit de zevende eeuw achter Klein Avink. In de directe nabijheid is bovendien zeer oude bewoning aangetoond¹⁰. Het hoge,

gekapt bos lag dus daar vlakbij op de hoge es tussen "De Vis" en "De Esboom".

Voor de volledigheid moeten er echter twee andere mogelijke locaties genoemd worden. De eerste is een vrij hoge plaats bij het erf Leemelder¹¹. Ook de hoogte tussen de Zwolseweg en de boerderij "St.-Joseph" (Geerdink) aan de Twenteroute komt in aanmerking. Daar vlakbij liggen bovendien het Griezeveld¹², tegenwoordig een beschermd natuurgebied, en de erven Leemelder en Könniger. Deze laatste naam kan wijzen op oud koninklijk bezit¹³. Het is echter het waarschijnlijkst dat het bij de naam *Levele* gaat om de plek tussen "De Vis" en "De Esboom", niet ver van het grafveld bij Klein Avink (Erve Kots).

Een veel oudere naam?

Vermeldenswaard is het vermoeden van H.B. Slicher van Bath, dat de naam *Lefna* (waarvan de "h" dus al verdwenen is) in een akte uit het jaar 891/892 een vorm van Lievalde is¹⁴. *Lef* zou inderdaad graf kunnen betekenen, maar *Lefna* is geen lo-naam. Het achterste deel kan een plaatsbepalende derde naamval zijn. De naam betekent dan "Bij de graven", meervoud dus! Dat zou kunnen wijzen op een grafveld. De tekst uit 891/892 zegt ook, aldus Slicher van Bath, dat *Lefna* in Hamaland ligt. Andere plaatsen met een dergelijke naam zijn in dat graafschap niet te vinden. Het zou natuurlijk mooi zijn, als die akte uit het eind van de negende eeuw inderdaad een oude vorm van de naam van Lievalde bevatte.

Misschien dat *Lefna* een vorm van vóór de lo-naam is. De eerste lo-namen ontstonden nl. in de negende eeuw. Het oude Frankische dorp op de es kan dus voordien *Lefna*, "bij de graven", geheten hebben. Geen dorp noemt zich, lijkt me, naar zijn eigen begraafplaats. Er was dus iets bijzonders met dat grafveld aan de hand. Het is m.i. vrij duidelijk, dat daar in de tijd van de naamgeving een oude heidense begraafplaats was. Het dorp, dat de naam *Lefna* kreeg, zal op dat moment al gekerstend zijn. Dát zou zo'n grafveld bijzonder maken: men mocht er immers niet meer begraven worden en meed dus die plaats. Ongetwijfeld zal diezelfde plek ook aanleiding geweest zijn voor bijgelovigheid, vrees en griezel- en spookverhalen. Naar zo'n geheimzinnige begraafplaats zou het Frankische of Saksische dorp op de es wél degelijk genoemd kunnen zijn.

In en na de tiende eeuw is het oude dorp op de es veranderd een krans-esdorp. Op de hoge, zandige es moet het bos gekapt zijn. De boerderijen kwamen om de open plek te liggen. Langzamerhand zal men het hele bos gekapt hebben om drogere landbouwgrond erbij te krijgen. Tegenwoordig is op sommige punten de dikte van de zwarte grond bijna één meter. Dat wil zeggen, dat de es daar 1000 jaar in gebruik is¹⁵. Er zijn ook een paar landweren opgeworpen, één daarvan zelfs deels over het grafveld. Dat betekent dat de angst voor en de herinnering aan het grafveld toen aan het verdwijnen waren. Het nieuwe dorp kreeg de nieuwe naam *Levelo*: "gekapt bos (op hoge zandgrond) bij het graf". Dat er een heel veld lag, blijkt niet meer uit de nieuwe naam, maar de oude naam *Lefna* werd wel gebruikt in die nieuwe naam voor een nieuwe situatie: *Levalohe. Verderop lag een ander (gerooid) bos: het *Eefselo. De naam *Levelo*, "(gekapt) bos nabij graf(veld)" onderscheidde dat (gerooid) bos op de es van andere in de nabije omgeving. Misschien zijn we hier min of meer getuige van het ontstaan van een lo-naam en als dit klopt, dan heeft het grafveld eigenlijk drie maal de naam van een dorp helpen maken: als *Lefna* voor het negende-eeuwse dorpje óp de es bij Klein Avink, als *Lievalo* voor het middeleeuwse krans-esdorp óm de es en tenslotte als *Lievalde* voor het huidige kerkdorp óp de es bij het station.

En Harreveld ?

Zoals het oude *Livelo* veranderd is in *Lievalde*, zo is het m.i. ook gegaan met *Harreveld*. Deze

naam is ook ontstaan uit een lo-naam: Hervelo¹⁶ of misschien wel *Herrevelo.

Van Lievelede heb ik meerdere historische vormen gevonden. Ook de betekenis is duidelijk vast te stellen. Van de naam Harreveld zijn zeker ook oudere versies te vinden, die aan kunnen tonen, dat die naam eigenlijk ook een lo-naam is. Th. Thielen vermoedt dit al en noemt dus een aantal vormen¹⁷. Maar de betekenis van de naam Harreveld of Hervelo is, denk ik, veel moeilijker te vinden¹⁸. Misschien is dat iets voor een later artikel.

Conclusies

1. De oude Saksische of Frankische betekenis van de naam *Lefna* is "Bij de graven" of "Bij het grafveld". De nederzetting op de es kreeg die naam in de negende eeuw, toen de bewoners gekerstend waren: na het jaar 792 (de komst van Ludger) en vóór - 891 (het jaar van de akte met de naam *Lefna*).
2. Bij het ontstaan van het krans-esdorp rond de tiende eeuw en later in de marke-organisatie is de naam *Lefna* uitgangspunt geworden bij het vormen van de lo-naam *Live-lo*: hoog -of gekapt- bos bij het grafveld.
3. Deze betekenis is aannemelijk te maken door de huidige dialectvormen van de naam van het dorp Lievelede: *Leel*, *Level*, *Levele* en *Lewele* en door het bewezen bestaan van een grafveld uit de zevende eeuw.
4. In het dialect is *Levele* eigenlijk nog steeds een lo-naam, want de naam eindigt op -le (zie het eerste deel van dit artikel in "De Lichte Voorde" no 36).
5. In een latere schrijfcultuur werd de lo-naam een "-veld-naam", zodat de naam van het huidige kerkdorp in het ABN *Lievelede* is geworden (zie het eerste deel van dit artikel in "De Lichte Voorde" no 36).
6. De ontwikkeling van de naam *Harreveld* en waarschijnlijk ook van *Marvelde* (bij Grolle) is vergelijkbaar met die van de naam Lievelede (zie het eerste deel van dit artikel in "De Lichte Voorde" no 36).

Naschrift

Als inleiding op het eerste deel van dit artikel werd gesteld, dat dialectgroepen in historische verenigingen meer aan de beschrijving van het dialect van nu zouden moeten gaan doen. Op het eerste gezicht heeft dat met een artikel over de geschiedenis van een plaatsnaam niets te maken, maar de reconstructie en het vinden van de betekenis van de naam Lievelede zijn m.i. onmogelijk zonder kennis van het dialect. Er is echter nauwelijks iets van het historische dialect bekend. De meeste beweringen hierover zijn dus speculatief. Dat geldt dus ook voor de conclusies in dit artikel.

Voor toekomstige generaties zouden we de taalfeiten van nu moeten vastleggen en bewaren. Over latere taalveranderingen zal men dan met behulp van die feiten veel betrouwbaarder beweringen kunnen doen, dan ik nu kon doen over de naam Lievelede.

Ouders nemen regelmatig foto's van hun kinderen voor later. Aan de hand van foto's kan men achteraf goed vaststellen, hoe de kinderen veranderd zijn en op wie ze lijken. Daarom moet ook het dialect regelmatig vastgelegd worden om te kunnen vergelijken later!

26 november 1997

Nic Adema Mzn

Noten

1. Het Groningse Baflo heet in het dialect ter plaatse ook *Baffelt*.
2. G. van Berkel en K. Samplonius, Nederlandse plaatsnamen, Spectrum B.V., Utrecht, 1995.
3. F. Holthausen, Altsächsisches Wörterbuch, Böhlau-Verlag, Münster/Köln, 1954, pag. 48.
4. G. van Berkel en K. Samplonius, Nederlandse plaatsnamen, Spectrum B.V., Utrecht, 1995, pag. 140.
5. Zie noot 17 pag. 85 en 137.
6. F. Holthausen, Altsächsisches Wörterbuch, Böhlau-Verlag, Münster/Köln, 1954, pag. 34.
7. zie G. van Berkel en K. Samplonius, Nederlandse plaatsnamen, Utrecht, 1995, pag. 90 (Heiligerlee).
8. H.J.A. Hulshof, 'n Kleddeken Achterhooks, Doetinchem, 1991, noemt in het Veurwoord Levele.
H.B.M. Temminghof, 'n Spierken zuver Grols, Doetinchem, 1994, noemt op pag 145 Lewele.
9. G. van Berkel en K. Samplonius, Nederlandse plaatsnamen, Spectrum B.V., Utrecht, 1995, pag 18 (Beneden-Leeuwen) en pag. 134 (Leeuwte).
10. J.G.Vos, Het erve Kots, Zutphen, 1980, pag. 7.
11. In *Leemelder* zit ook *Lee-*. Dit erf wordt bovendien meestal als eerste genoemd in lijsten van Lieveeldse erven. Net als *Könniger*, *Braker* en *Besselink* hoorde het tot het (zeer oude) bezit van het stift Vreden. Is de naam misschien samengesteld uit *Lee-* + *-molder*, of gaat het hier om een -laar-naam: *Leeme-* + *-laar*? *Leeme-* kan ontstaan zijn uit een derde naamval meervoud van *Lee-*, wat zou betekenen: *Bos bij graven*. Hier is de meervoudsvorm gebleven.
12. Het Griezeveld is niet grijs. Een andere betekenis van *Grieze-* ligt dus voor de hand. *Griez-* kan verband hebben met het Germaanse schamen of gruwelen. Het Oud-saksische *Hrisian* betekent beven. In het dialect is dat groezeln. Er kunnen daar ook begravingen hebben plaats gevonden. Misschien dat het een oude cultusplek is. Ik heb in schriftelijke bronnen nooit de naam *Griezeveld* gevonden, dus is het een veronderstelling.
13. Er is ook een andere verklaring mogelijk. *Lêva* (Oud-saksisch) betekent Restant of Erfdeel. Dit zou óók de grondslag van het eerste deel van de naam *Lieveelde* kunnen zijn. Als dat zo is, heeft dat erfdeel dan iets te maken met dat koninklijke goed (*Könniger*)? De betekenis van *Lieveelde* is dan Overgebleven Bos, of (Eigen)geërfd Bos.
14. B.H. Slicher van Bath, Mensch en land in de Middeleeuwen, Assen, 1944, pag. 262.
15. Bij de berekening van de ouderdom van essen rekent men een millimeter verhoging per jaar.
16. Th.A.M.Thielen, Geschiedenis van de enclave Groenlo-Lichtenvoorde, De Walburg Pers, Zutphen, 1966, pag. 53.
17. Zie noot 29 pag. 55.
18. *Harrev-* of *Herrev-* zou iets te maken kunnen hebben met de vergrotende trap van *har-* (hoog): "hoger bos".

Drie markante mannen en een vetleren tas

Dr. Daniel J. Besselink (1873-1950), huisarts.
Collectie G.J.A. Eppingbroek.

Daniël Johannes Besselink, de eerste markante figuur in dit verhaal, werd op 6 februari 1855 te Groenlo geboren. Op 28 februari 1893 vestigde hij zich als arts in Lichtenvoorde. Besselink gold als een kundig man die zijn patiënten nog per sjees visiteerde. Aan het begin van zijn loopbaan zat hij alleen op de bok en mende hij op bekwame wijze zijn paard naar de verste uithoeken van Lichtenvoorde. Later, in de nadagen van zijn carrière, nam zijn voerman die taak van hem over.

Het moet in die tijd voor veel Lichtenvoordenaren een indrukwekkend schouwspel zijn geweest: een sierlijk dravend paard dat met het grootste gemak een goed onderhouden sjees voortbewoog, met daarop twee mannen. Het tafereel zou bijna een perfecte eenheid zijn geweest als we niet iets waren vergeten: de vetleren tas! Dokter Besselink bezat een vetleren tas: kloek van formaat, zwart van kleur, opvallend rechthoekig en zonder tierelantijnen. Aan de bovenkant is in de

lengterichting een massieve stalen sluiting op het leer bevestigd, welke sluiting door twee scharnierende ijzeren ringen van zware kwaliteit wordt geborgen.

De herkomst van de tas is onbepaald, maar alles wijst erop dat het een erfstuk moet zijn geweest van een van zijn - verre - voorouders die hem, zo vermoed ik, werd aangeboden ter gelegenheid van het behalen van zijn dokterstitel. Het is bovendien een soort tas waarvan onze grootouders zeiden: "In die tas trakteert de dokter pasgehuwden op kindertjes."

De volgende markante persoonlijkheid heet Johannes Bernardus Reuvekamp: bij de meeste Lichtenvoordenaren bekend als "Bernard van den dokter". Reuvekamp werd op 25 september 1890 in Eibergen geboren en trad op 7 mei 1919 als voerman bij de dokter in dienst. Hij moet wel goed met zijn patroon overweg hebben gekund, want na diens overlijden, op 29 december 1930, erfde Reuvekamp zijn meest dierbare bezit: de "oude" vetleren tas. Daar moet echter wel aan toegevoegd worden dat dokter Besselink geen nakomelingen had.¹

Bij gebrek aan werk, wellicht ook aan geld, kreeg Bernard in 1932 van de weduwe Besselink-Van der Heijden zijn congé. Kort daarop verhuisde hij naar Groenlo.

Na enige omzwervingen door de Achterhoek, belandde Reuvekamp toch weer in Lichtenvoorde.

Met zijn vetleren erfstuk, en nog wat andere bagage, meldde hij zich op 30 augustus 1934 bij

de zusters van het Sint Bonifaciusziekenhuis in Lichtenvoorde, waar hij als tuinman werd aangesteld.

De ongehuwde Reuvekamp was een man met verbale geldingsdrang. Het was niet ongewoon dat hij de zusters met luide stem ongezouten van repliek diende, vooral als zij hem een taak opdroegen waar hij het niet mee eens was. Op het hoogtepunt van zo'n emotionele woordenwisseling zocht hij wel eens zijn toevlucht tot onstichtelijke woorden, waarna de hevig ontstelde zusters in ijlt tempo hun heil zochten in de kapel; precies wat Bernard wilde. Reuvekamp, heel geleidelijk veranderde zijn bijnaam in "Bernard van 't zeekenhuus", zou nog tot 1982 als tuinman en manusje van alles in het ziekenhuis werkzaam zijn. In die lange periode leerde hij tevens onze derde markante figuur kennen: Antonius Bernardus Hogenkamp, bijgenaamd "Ome Tone".

Ome Tone, timmerman van beroep, was de oudste zoon uit het huwelijk Hogenkamp-Doppen. Hij werd op 18 augustus 1903 in Lichtenvoorde geboren.

In zijn doen en laten was Tone een vroom man. Hij had een typische gang; een licht schokkend bovenlichaam op het ritme van zijn enigszins slepende benen. Zijn kleding vertoonde weinig variatie. Gewoonlijk droeg hij een blauwe overal, in de winterdag voor de helft aan het oog onttrokken door een colbert. In het langwerpige zakje dat op de zijkant van de overal was genaaid, ter hoogte van zijn dijbeen, stak een klauwhamer in plaats van een duimstok en de twee zakken aan de voorkant herbergden niet alleen spijkers van verschillend formaat, doch ook zijn handen.

In een van zijn bezoeken aan het ziekenhuis, het betrof de aflevering van een doodskist, had Tone Hogenkamp zijn handen niet in de zakken kunnen steken. Het schijnt dat hij toen alle spijkers heeft verloren, een reden voor Reuvekamp, zo vernam ik uit zeer betrouwbare bron, om zijn kostbare vetleren tas aan Hogenkamp cadeau te doen.

Ome Tone was apetrots op het kleynood van de voormalige arts, zo trots zelfs, dat hij uit piëteit de tas niet voor zijn werkzaamheden durfde te gebruiken, maar hem een ereplaats gaf in de timmerwerkplaats van zijn broer, waar de tas, na inmiddels ettelijke eigenaren te hebben overleefd, voor enige tijd in de vergetelheid raakte.

Onlangs werd de tas door Jan Huinink, de schoonzoon van Ome Tones broer, in goede staat op een van de schappen in de werkplaats aangetroffen. Huinink ontdeed de tas van het stof en stond hem voor enige tijd af aan de plaatselijke Vereniging voor Oudheidkunde.

Van februari tot juli 1998 hebben vele Lichtenvoordenaren zich aan de tas kunnen vergapen die, in het kader van een drieluik over de leerindustrie, in de vitrines van het gemeentehuis werd geëxposeerd.

Zij die deze unieke kans hebben gemist, kunnen hem in de gehele maand maart van het volgend jaar alsnog bekijken in de openbare bibliotheek van Lichtenvoorde.

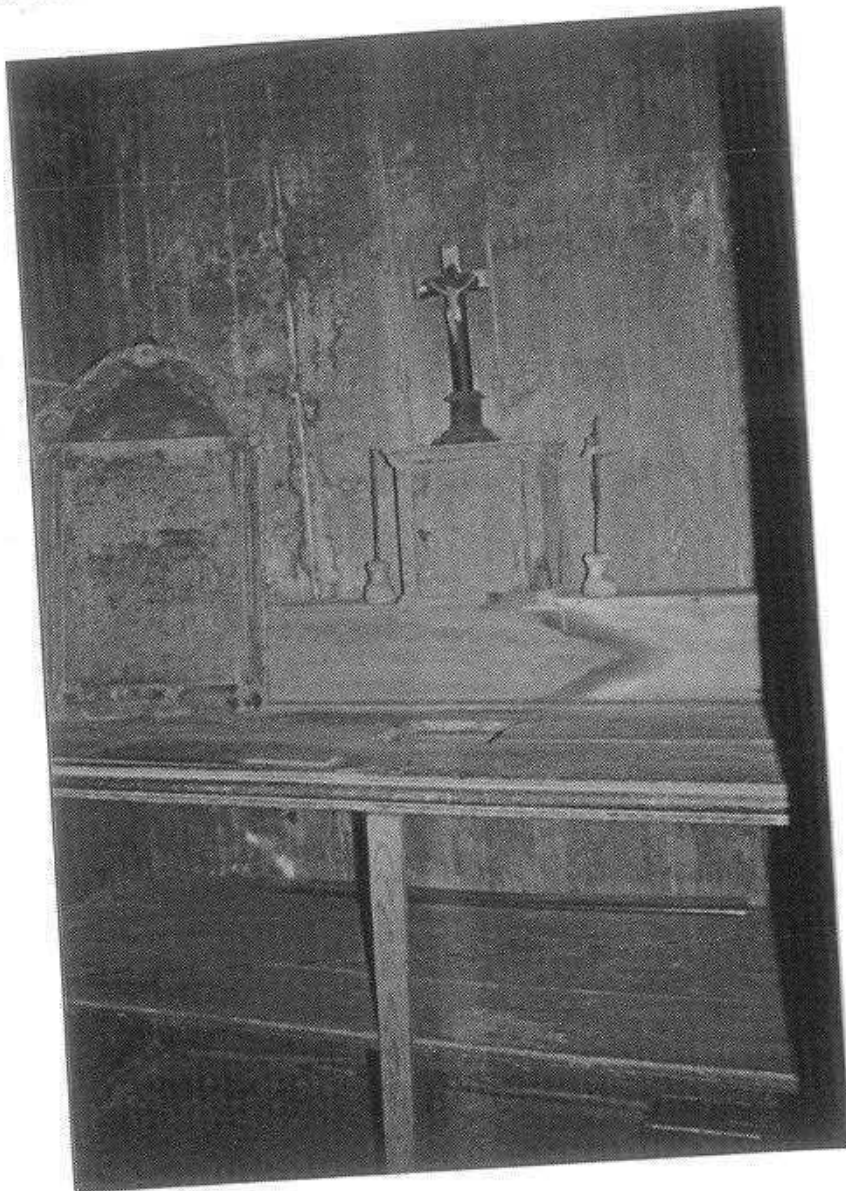
Henny Bennink.

Noten

1. Dokter Besselink was drie keer gehuwd: zijn eerste huwelijk sloot hij met Johanna Berendina Isabella Maria ten Bosch (1856-1899); zijn tweede met Maria Helena Catharina Juliana ten Bosch (1858-1907) en zijn derde met Johanna Constantina van der Heijden (1873-1938). De twee eerstgenoemden kwamen van geboorte uit Lichtenvoorde. De laatste werd in Mijdrecht geboren. Ze overleden alle drie in Lichtenvoorde.

Excursie naar Zwolle en Zwiilbroek

Op 28 juni hadden 30 belangstellenden zich verzameld bij de boerderij Wissinck om de excursie mee te maken. Deze excursie, verzorgd door de Vereniging voor Oudheidkunde Lichtenvoorde, werd geleid door de heer W.Scholz, historicus te Winterswijk. De boerderij "Wissinck", achter de oprijlaan prachtig gelegen in het mooie Zwolse landschap, heeft een unieke voorgevel. Hierin is o.m een steen met inscriptie "1715" aangebracht. Binnen, op de zolder van de boerderij, waar ook nog een gedeelte "wand" is te zien, staat een kast, waarin een altaar is verborgen. "Wand" is een constructie om iets af te scheiden. Het is gemaakt van riet en twijgen en verstevigd met modder en leem. Het altaar verraadt dat hier een schuilkerk is geweest.

De altaarkast bij Wissinck
Collectie G.J.A. Eppingbroek.

In 1597 veroverde Maurits de steden Groenlo en Bredevoort. De uitoefening van de katholieke godsdienst werd verboden. De positie van de katholieken in de oost-Achterhoek was echter gunstiger dan in de meeste andere streken van Gelderland. Hier werden roomse uitingen min of meer gedoogd. De katholieken hielden zogenaamd "gewetensvrijheid". "Klopjes", gingen langs de huizen om te vertellen wanneer er een mis was. De missen werden opgedragen door geestelijken van over de grens. Soms moest er wel boete worden betaald, maar de diensten bleven ongemoeid. Of de schuilkerk bij Wissinck hiervoor ook is gebruikt, is onzeker. Wel hebben paters uit Zwilbroek hier mis gelezen toen de inwoners van Zwolle ruzie hadden met de pastoor in Groenlo. Op het altaar bij Wissinck, is een plaquette waarop is vermeld, dat de Bisschop van Munster erkenning verleent, gedateerd 1752. Eenzelfde plaquette, is ook te vinden in de kerk in Zwilbroek, ook gedateerd 1752

De barokkerk van Zwillbroek
Collectie G.J.A., Eppingbroek.

In 1651, met Kerstmis werd voor het eerst in Zwilbroek een mis opgedragen, speciaal voor Nederlanders. De huidige kerk is gebouwd in 1723. Het interieur is barok en zeer rijk versierd met beelden en schilderijen, veel bladgoud en pilaren van namaakmarmor. Overal duiken steeds weer engeltjes op, als je wat langer kijkt. Het varkentje achter de preekstoel, is wellicht een grap van de kunstenaar.

Ook over de in de omgeving geplaatste beelden kon de heer Scholz het een en ander vertellen. Met name het verhaal over de H. Johannes, "Nepomuk" of "de bruggenbouwer", was voor de meeste deelnemers geheel nieuw.

Een paar jaar geleden zijn de oude knoteiken aan de Kloppendiek opnieuw gesnoeid, en is dit

weggetje weer hersteld. Hierover liepen vroeger de Nederlandse katholieken naar de kerk. Opmerkelijk detail, enkele honderden meters noordelijker, was het "geuzenweggetje", daarover liepen de Duitse hervormden naar Rekken om te kerken...

De heer Scholz is een boeiend verteller. Hij heeft veel studie gemaakt van de geschiedenis van de streek en is ook bekend met de betekenis van de geplaatste heiligenbeelden, rond de kerk.

Na afloop van de excursie was er koffie met gebak in restaurant "De Kloppendieck", tegenover de kerk.

Henk te Brake

Uitleg van de heer Scholtz bij het beeld van Nepomuk.
Collectie G.J.A. Eppingbroek.

Ambachtelijke en industriële verwerking van melk

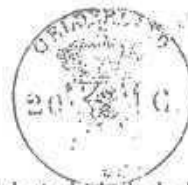
Van vrijdag 21 augustus jl. tot 1 juli 1999 is er in het gemeentehuis een expositie met als thema "De ambachtelijke en industriële verwerking van melk". Talloze aspecten van deze verwerking komen hier aan de orde in de tentoonstelling van diverse gebruiksvoorwerpen, documenten en foto's. De heer A.J.M Hulshof, één van de samenstellers van deze expositie, die jarenlang werkzaam was op de zuivelfabriek, heeft veel van de geëxposeerde voorwerpen, documenten en foto's beschikbaar gesteld. Ook de Oudheidkundige Vereniging "Zuwent" heeft foto's in bruikleen gegeven. Dit alles om een zo volledig mogelijk beeld te kunnen geven van dit thema.

De Nieuwe Coöp Zuivelfabriek 'Lichtenvoorde' aan de Zieuwentseweg omstreeks 1905.
Collectie G.J.A. Eppingbroek

Voor 1900 werd het product melk veelal voor eigen consumptie gebruikt of verkocht. Dit laatste voor zulke lage prijzen, dat de opbrengsten bijna nihil waren. In Nederland ontstonden rond 1880 steeds meer coöperatieve landbouworganisaties en werden er gerichte bijeenkomsten georganiseerd met als doel de melkprodukten te verbeteren. Hierdoor kwam men tot de oprichting van zuivelfabrieken waardoor de bereiding van boter en kaas op de boerderijen zelf sterk afnam.

Rond de eeuwwisseling begon men ook in Lichtenvoorde te praten over de oprichting van een coöperatieve zuivelfabriek. Op 17 juni 1900 werd er bij kastelein Kothuis een vergadering belegd, waarbij men de aanbesteding van de nieuwe zuivelfabriek besprak. Hierbij ging het om een bedrag van f. 26.086,66. Voor de vorming van het kapitaal waren de boeren verplicht een obligatie te nemen van f. 25,- per koe. Voor een boer die vier koeien had betekende dit

25 GULDEN.

Coöperatieve Stoomzuivelfabriek
„GEMEENTE LICHTENVOORDE”
 te LICHTENVOORDE.

*Opgericht bij akte, den 21 Februari 1900 voor den Notaris D. HESSELINK
 te Lichtenvoorde verleden, welke akte is ingeschreven ter griffie van het
 kantongerecht te Groenlo den 29 Maart 1900 en openbaar gemaakt
 in de Nederlandsche Staatscourant van 27 Maart 1900 No. 72.*

Obligatie
 Serie No.

De Coöperatieve Stoomzuivelfabriek : „GEMEENTE LICHTENVOORDE”
 te Lichtenvoorde verklaart schuldig te zijn aan :

eene som van **VIJF EN TWINTIG GULDEN**, à pari bij uitloting,
 rentende vier percent 's jaars, tegen intrekking der daarvoor afgegeven
 coupons, betaalbaar op den vervaldag ten kantore der vereeniging. De
 obligatie is niet opeischbaar voor de ontbinding der vereeniging.

LICHTENVOORDE, 19

HET VOORLOOPIG BESTUUR,

M. H. Houwers Voorzitter.
J. B. Hulshof Secretaris.

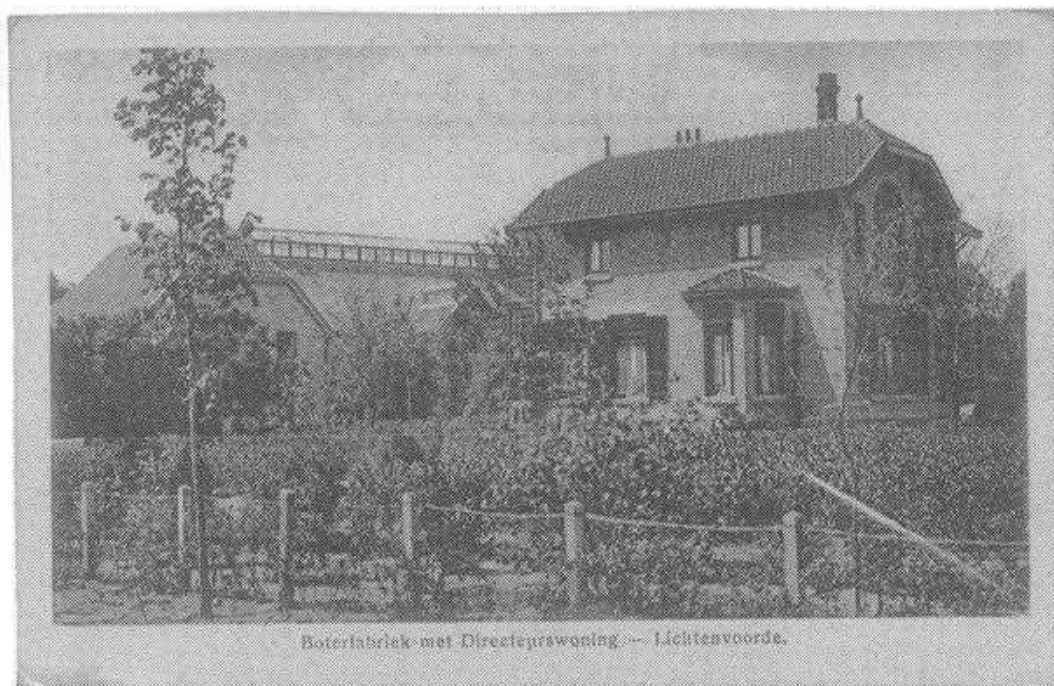
Penningmeester.

25 GULDEN.

25 GULDEN.

25 GULDEN.

een investering van f. 100,--. Op deze vergadering, waar zo'n 100 leden aanwezig waren, werd de heer L. Ketelaar gekozen voor de functie van directeur. Het bestuur werd gevormd door de heren J. Rouwhorst, D. Bonenkamp, J.B. Mennink, J.H. Hulshof en A.J. Groenen. De heer L.A.M. van Basten Batenburg werd ere-voorzitter.

De Boterfabriek (links) en de nieuwgebouwde directeurswoning (rechts), omstreeks 1925.
Collectie G.J.A. Eppingbroek

Op 21 november 1900 werd de Coöperatieve Stoomzuivelfabriek "Lichtenvoorde" in werking gesteld. Bij benadering leverden 150 leden op deze dag zo'n 4500 liter melk af. Op 10 januari 1901 kregen de boeren voor het eerst melkgeld uitgekeerd. Hierbij ging het om f. 4,00 per 100 liter melk. Zo werd al gauw duidelijk dat deze Coöperatie een goede investering was gingen steeds meer boeren over op "bussenmelk". Bovendien konden de kleine boeren hun inkomen wat opkrikken met het aannemen van melkritten. Zo stond in de agrarische gemeenschap van Lichtenvoorde, de kerkdorpen Harreveld, Zieuwent, Vragender, Lievelede en Ruurlo met Mariënelde, de "Botterfabriek" al gauw centraal.

De productie

Bij aankomst op de fabriek werd de rauwe boerenmelk eerst steekproefsgewijs gecontroleerd. Vooral in de zomer werd er op zure melk gecontroleerd. Dit werd gedaan met behulp van de alcoholproef.

Wanneer de rauwe melk was goedgekeurd werd deze in de centrifuge afgeroomd dat wil zeggen dat het vet werd gescheiden van de melk. Het zwaarste deel, de ondermelk, werd tegen de wanden van de centrifuge omhoog gestuwd en opgevangen via een buisverbinding. Daarna deed men dit bijproduct in de bussen terug en ging het op bestelling weer retour. Het lichtste deel van de melk, de room, werd naar binnen gedrongen en verliet de centrifuge via een afvoer vanuit het midden. Deze room werd nu geënt (aangezuurd) met zogenaamd

1/2 K.G.
Prima Gepasteuriseerde
ROOMBOTER

Telegram-adres:
 KETELAAR-LICHTENVOORDE.
 Telefoon N° 11.

COÖP. STOOMZUIVELFABRIEK
„LICHTENVOORDE“

Bekroningen:
 Grand Prix:
 GENT en BRUSSEL.
 Eerekrans:
 LONDEN en BRUSSEL.

Prix d'Honneur:
 LONDEN, PARIJS
 en GENT.

Aangesloten bij het
 GOKERCONTRÔLE-STATION
 „GELDERLAND-OVERIJSEL“
 te Deventer.

1/2 K.G.
Prima Gepasteuriseerde
ROOMBOTER

GEMEENTE LICHTENVOORDE

Aan:
de Heer Directeur van de Coöperatieve Stoomzuivelfabriek Lichtenvoorde te
Lichtenvoorde.

Uw kenmerk: Uw brief: Ons nummer: L i c h t e n v o o r d e ,
5290 Datum: 19 December 1950.

Onderwerp:
Bzorging consumptiemelk.

Het komt herhaaldelijk voor, dat de huisvrouwen, die de melk van Uw fabriek moeten kopen, gedwongen worden om voor meer dan één dag melk te kopen omdat de melk-venter geen zin heeft om de volgende dag te komen.

Ik heb mij al vaak weinig gesticht gevoeld over het feit, dat Uw bedrijf tengevolge van de monopoliepositie, hetwelk het inneemt, de huismoeders dwingt om aan de wagen hun melk te komen halen. Men realiseert zich daarbij slecht, welk ongerief dit voor vele moeders betekent. Iedereen schreeuwt en blert, dat de overheid gezinspolitiek moet voeren, maar zodra de burgerij daarbij zelf betrokken is, dan heeft men allerlei "economische" uitvluchten.

Uit correspondentie, ontvangen van het Bedrijfschap voor Zuivel, blijkt mij, dat Uw bedrijf verplicht is dagelijks de bezorging van consumptiemelk aan consumenten te verrichten. U dient er dus rekening mede te houden, dat, zodra mij blijkt, dat in enige wijk van Lichtenvoorde niet dagelijks de melk wordt bezorgd, ik mij terzake zal wenden tot genoemd bedrijfschap.

Voor de Kerstdagen geldt deze regeling, dat ontheffing is verleend om óf op de 1ste óf op de 2e Kerstdag geen melk te bezorgen, met dien verstande, dat op een van die twee dagen melk bezorgd moet worden.

Ook voor de Nieuwjaarsdag is ontheffing verleend.

De Burgemeester der Gemeente Lichtenvoorde,

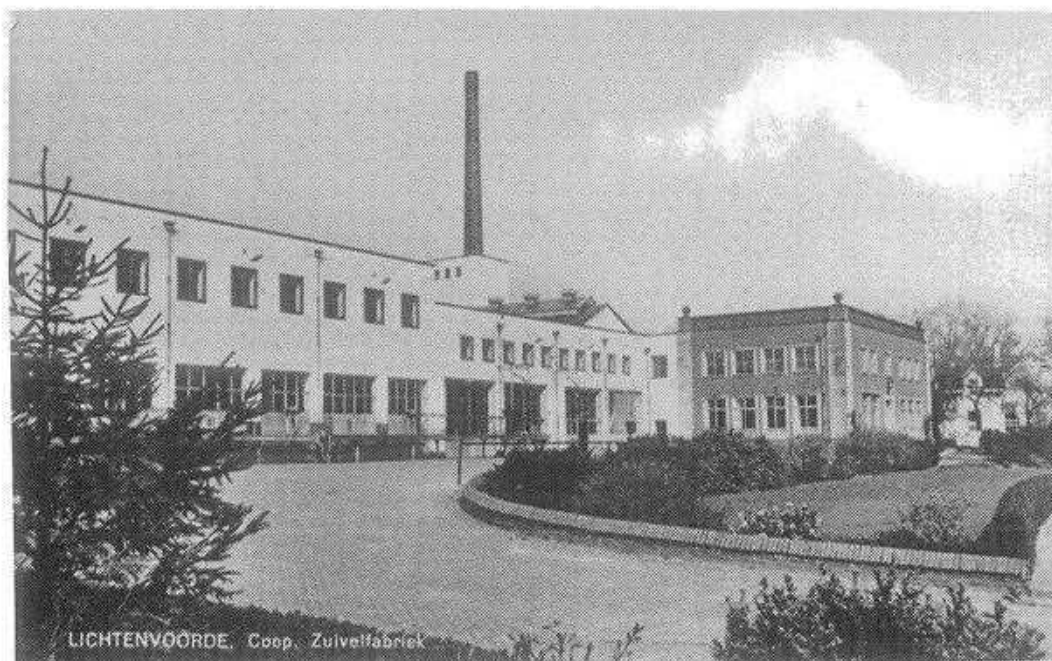

Mr F.J. Waals.

Bijlage(n):

Typ.:	Coll.:
MS	

zuursel en naar de roomzuurtank gevoerd voor het roomzuiveringsproces. Na dit proces, dat ongeveer 20 uur duurde, werd de gezuurde "karnrijpe" room in de karnen tot boter gekarnd. Bij dit karnen werd de room gesplitst in boter en karnemelk, de vloeistof die na de vorming van boterkorrels uit de room overbleef. De karnemelk liet men uit de karnen wegvloeien in tanks. De in de karnton overgebleven boterkorrels werden enkele malen met schoon water gewassen. Dan ging men over tot het kneden van de boterkorrels tot boter. De boter werd vervolgens uit de karn genomen en door de pakmachine in boterwikkels verpakt. Daarbij werd ieder pakje voorzien van een rijksmerk. Al sinds 1905 moest op de verpakking van boter een rijksbotermerk zitten, als bewijs dat controle was uitgevoerd. De Coöp. Stoomzuivelfabriek "Lichtenvoorde" was aangesloten bij Botercontrole-station "Gelderland-Overijssel" te Deventer. Elk merk had een volgnummer en van deze nummers waren de volledige gegevens bekend bij het Botercontrole-station.

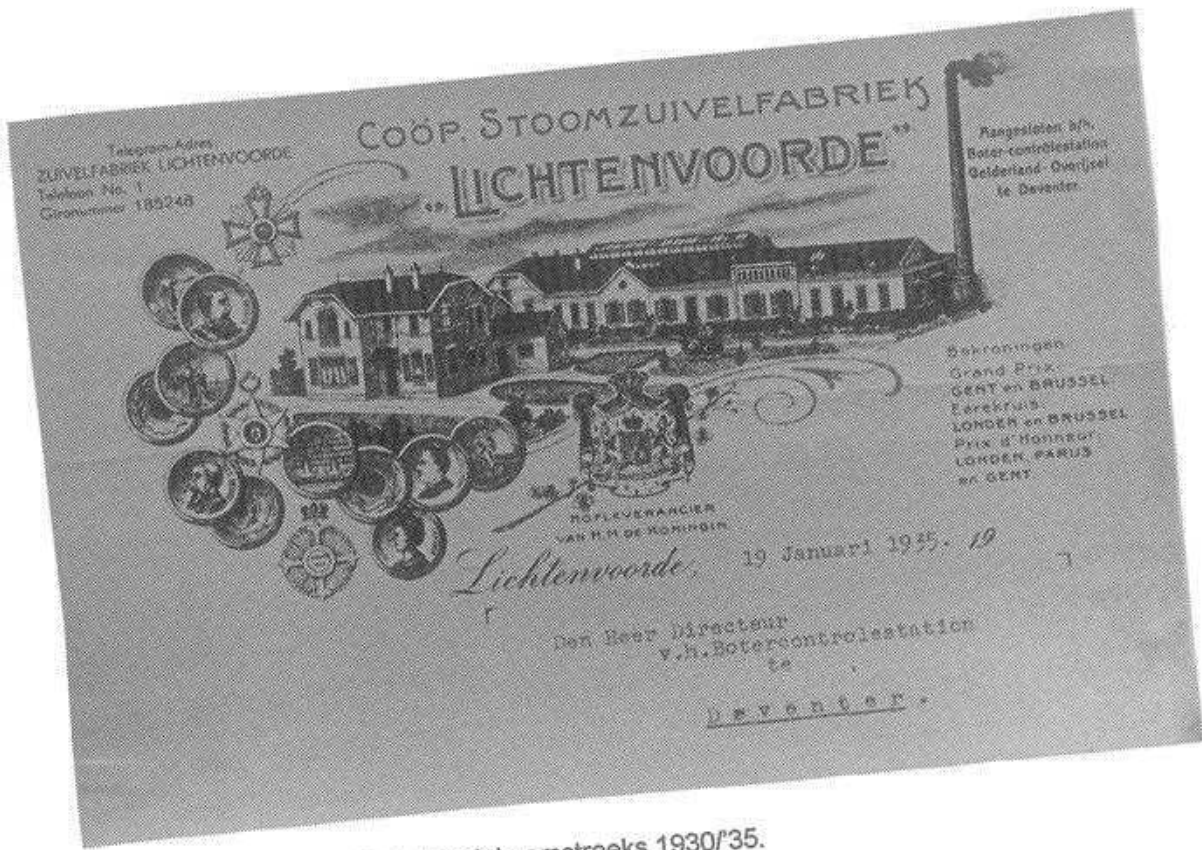

De Boterfabriek omstreeks 1964. Zo zag het gebouw eruit toen het afgebroken werd. Collectie G.J.A. Eppingbroek

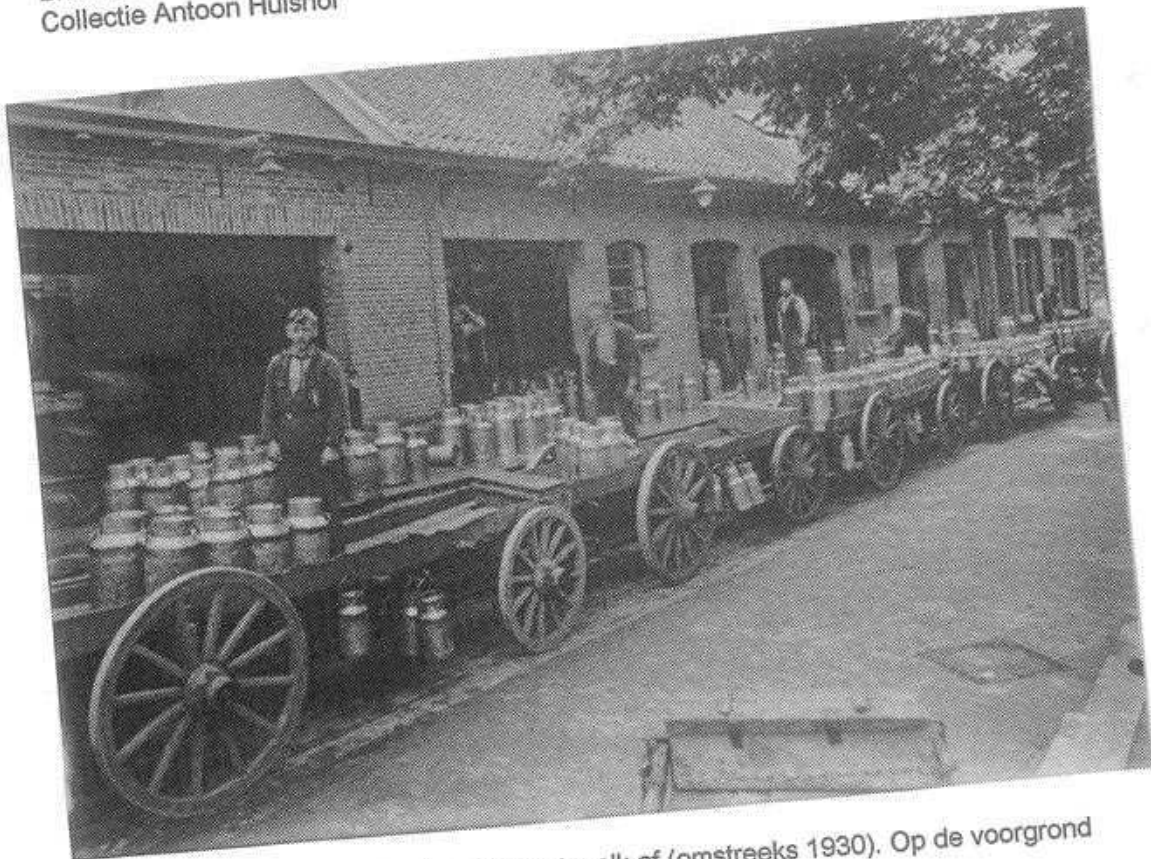
Kwaliteitscontrole

Het produkt van Lichtenvoorde heeft een uitstekende naam opgebouwd in de loop van die jaren en werd met vele prijzen bekroond, o.a. te Londen, Brussel, Gendt en Parijs. Bovendien ontving de fabriek het zeldzame predikaat "hofleverancier".

Vanaf 1920 is veel heide en bosgrond ontgonnen tot weidegrond en akkers. De melkproduktie steeg en de kwaliteit van de melk werd steeds beter, dat wil zeggen dat door het gebruik van fokstieren de veestapel verbeterde en hiermee het vetgehalte van de melk steeg. De veeziektenbestrijding werd geregeld in de Veewet van 1920. Toezicht hierop geschiedde door de veeartsenijkundige dienst, de bestrijding zelf door dierenartsen.

Briefhoofd van de Zuivelfabriek, omstreeks 1930/35.
Collectie Antoon Hulshof

De melkrijders leveren hun bussen met melk af (omstreeks 1930). Op de voorgrond
H. Boschker uit Vragender.
Collectie Antoon Hulshof

Bij de Coöperatie stond de kwaliteit van het product uiteraard ook centraal en om die te verbeteren kregen de boeren goede voorlichting over de maatregelen die genomen moesten worden met betrekking tot de hygiëne bij het melken, het koelen van de melk en het schoonmaken van de bussen. Ook werd er voorlichting gegeven over zaken als de samenstelling van het koeienvoer, de inrichting van de stallen en de stamboekregistratie. Hiervoor werd de Centrale Fokvereniging "Lichtenvoorde" en de Vereniging voor K.I. "Nieuw Leven" opgericht.

Examen 'Handmelken', omstreeks 1955.
Collectie Antoon Hulshof

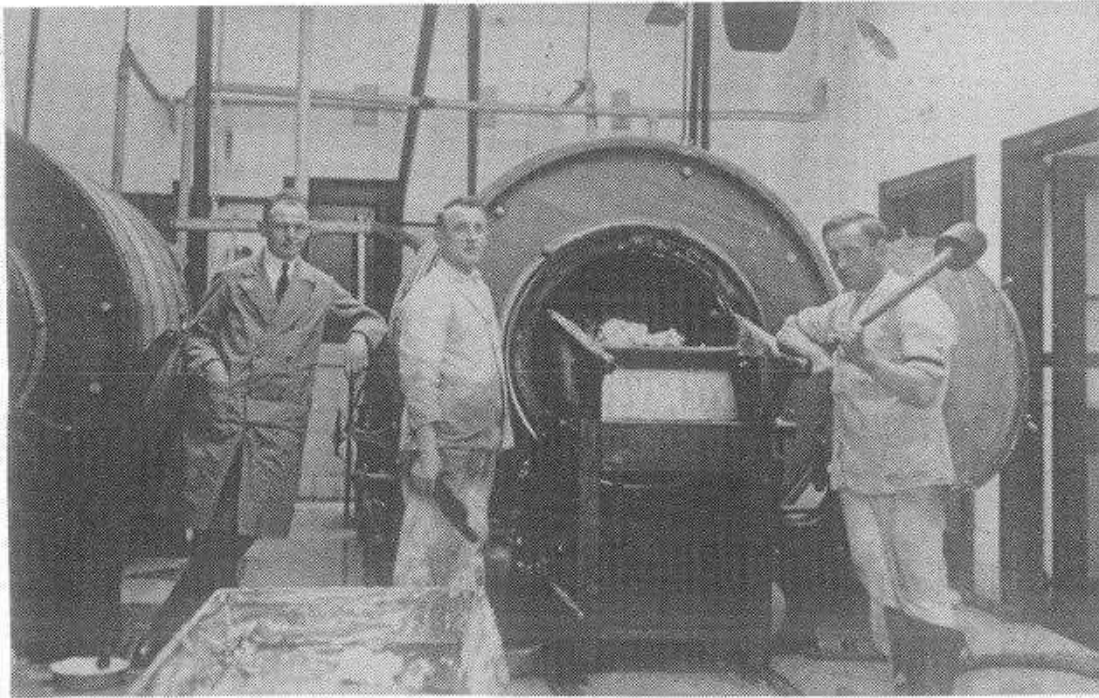
Boeren die meer dan drie koeien hadden, waren aangesloten bij de Fok- en Controlevereniging. Deze vereniging werd opgericht in 1947 en had als doelstelling o.a. de melk te onderzoeken op vetgehalte en de resultaten hiervan in kaart te brengen. De administratie hiervan gebeurde op de fabriek. In de jaarverslagen worden de leden die melk in klasse I leverden bij naam genoemd. Dit om anderen te motiveren. In 1949 werd de betaling van melk naar kwaliteit verplicht gesteld door de overheid.

De Vereniging voor K.I. "Nieuw Leven" had als doelstelling de veestapel te verbeteren. Deze werd in 1946 opgericht en in 1956 beschikte "De K.I." over elf stieren.

In 1948 werd bij besluit van de Algemene Ledenvergadering, de Stichting Centrale Kaasfabriek opgericht. Deelnemers waren de fabrieken van Lichtenvoorde, Beltrum en Winterswijk. In 1951 werd deze fabriek in werking gesteld.

Op deze vergadering werd tevens besloten dat de fabriek moest worden uitgebreid met gebouwen voor het ontvangen, bewaren en het verwerken van melk tot boter en andere melkproducten. Ook werd er kantooruimte en een ruimte voor het laboratorium bijgebouwd. Deze gebouwen werden aanbesteed voor een bedrag van f. 559.132,- en gegund aan de Fa. J.B. Post te Lichtenvoorde.

Met stille trom kwam de melktank binnen. In 1962 begon de MOC (Melk Onderzoek Centrum) in Wageningen een proef met een uit Amerika geïmporteerde tank. Vrijwel geen enkele veehouder had in de gaten dat vijftien jaar later een hevige “tankoorlog” zou losbranden, die uiteindelijk niet alleen de bussen van het erf verdreef, maar ook een groot aantal veehouders deed stoppen (de blijvers en de wijkers). Als gevolg van de invoering van de tanks, moest een aantal zuivelfabrieken sluiten.

Botermakers omstreeks 1933. Van links naar rechts: de heren Kots, Slot en Weelink.
Collectie Antoon Hulshof

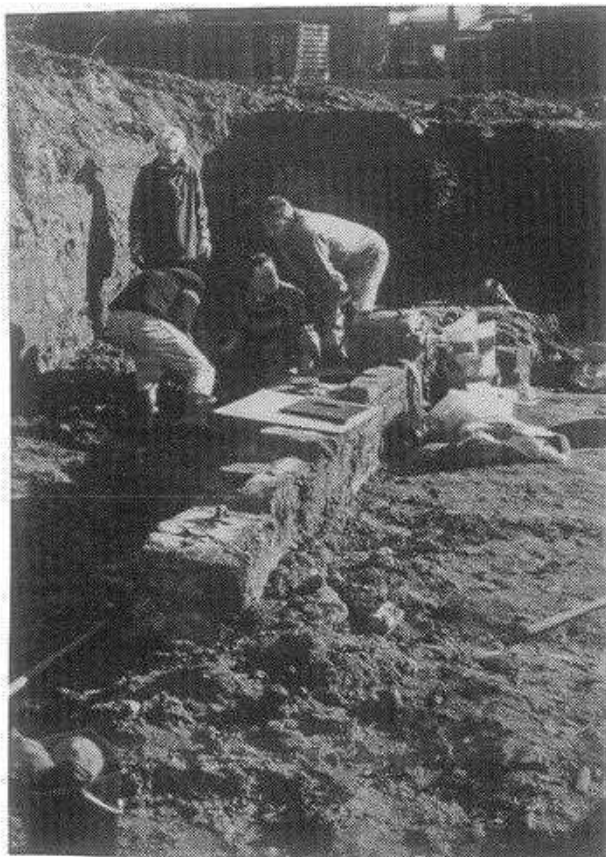
In 1978 werd de Stoomzuivelfabriek “Lichtenvoorde”, inmiddels onderdeel van Coberco, gesloten en het personeel overgeplaatst. Achten zeventig jaar lang was er bedrijvigheid, in en rondom de “Botterfabriek”. Nu herinnert alleen de voormalige directeurswoning nog aan de tijd van weleer n.l die van de traditionele melkhouderij en zuivelbereiding met veel handwerk en ouderwetse werkmethoden, een tijd waarin er op de boerderij meerdere mensen primitief en knus samenwerkten, zij aan zij....

Samenstellers: A.J.M. Hulshof, G.J.A. Eppingbroek, H.H.J. Bennink en
I.H.H.M. Gregoor-Boschker.

Bronnen:

- De laatste melkbus, uitgave van Coberco, 1989
- Lichtenvoorde 1000 jaar, artikel van H. Hulshof-Herwalt
- Foto's uit collectie A.J.M. Hulshof

Opnieuw de grond in... Een rijkversierde kan uit de Harreveldse bodem

De eerste scherven van de Westerwaldkan komen aan het daglicht. Iedereen laat even zijn of haar schop of troffel rusten en komt even poolshoogte nemen...
Foto: Godfried Nijs

Tijdens de sloop van het internaat van Harreveld werden in 1994 de resten van de havezate Harreveld gevonden. Bij de opening van de justitiële behandelinrichting 't Anker, die op dezelfde plaats verrees, was al duidelijk dat er uitbreidingsplannen waren: de bouw van een vierde vleugel, die de capaciteit van de inrichting van 54 op 74 plaatsen zou brengen. In mei 1996 werd bekend dat die vierde vleugel inderdaad gebouwd zou worden.

Voor de tweede keer zocht de Archeologische Werkgroep Lichtenvoorde contact met de Frentrop Stichting (de grondeigenares) en ook nu weer werd alle medewerking toegezegd aan de AWL bij archeologische waarnemingen voor en tijdens de bouwwerkzaamheden. Uiteraard was voor die waarnemingen ook toestemming gevraagd van de provinciaal archeoloog.

Opnieuw kwamen er overblijfselen van de "olde haevesaete" aan het daglicht en opnieuw verrijkten vondsten ons inzicht in het ontstaan en het leven op het Achterhoekse kasteeltje.

Een van die vondsten wordt hieronder beschreven.

Tijdens het vrijleggen van de beschoeiing, op de grens van put 7J en 7M werd op 19 oktober 1996 tegen één van de palen een aantal fragmenten van een kan uit het Westerwald gevonden. Het Westerwald is een uitgestrekt pottenbakkersgebied ten zuiden van de stad Keulen. Het steengoed uit die streek kenmerkt zich door een grijze scherf, overtrokken met een zoutglazuur en vaak voorzien van kobaltblauwe versieringen.

Het gaat om een "Kugelbauchkanne", versierd met verschillende appliques. Zo is op de voorkant van de kan de zondeval uitgebeeld: Adam en Eva bij de boom in het paradijs. Links is de verdrijving uit het paradijs te zien door de engel Gabriël met vlammend zwaard. De zondeval-applique verraadt nog duidelijke invloeden uit Siegburg¹.

Op de zijkant van de kan is tweemaal een wapen weergegeven, aan weerszijden geflankeerd door een leeuw en een griffioen. Het wapen komt, op een klein detail na, overeen met het wapen van aartshertog Albrecht van Oostenrijk (1559-1621)². Albrecht was getrouwd met

Fragment 'Kugelbauchkanne'

- Har II.put 7M
- 1575-1625
- Duitsland (Westerwald)
- 25,2/29,4
- steengoed
- gedraaid, oplegwerk, gestempeld,
- kobaltoxide (blauw), zoutglazuur

Detail wapen-applique (schaal 1:1).

Albrecht was getrouwd met Isabella, een dochter van de Spaanse koning, Philips II. In 1598 werd het bestuur van de Nederlanden aan hen toevertrouwd.

Op de hals van de kan is verder een baardman te herkennen. Ten slotte wordt de buik van de kan nog versierd met onder andere een hert en een pauw. Dergelijke rijkversierde kannen zijn typerend voor het begin van de 17e eeuw³ en behoorden zeker tot het luxere schenkgerief.

Het ligt in de bedoeling dat alle bevindingen, vondsten (dus ook deze vondst) en de conclusies uitgegeven worden in een publicatie die wederom financieel mogelijk wordt gemaakt door de Frentrop-Stichting.

Namens de Archeologische Werkgroep Lichtenvoorde
Godfried A.Th.M. Nijs

Literatuur:

Reineking-von Bock, G., *Steinzeug*, Keulen, 1986.

Noten:

1. Reineking von Bock, blz. 352.
2. Kwartier I, III en IV zijn identiek aan het wapen van Albrecht van Oostenrijk. Waarschijnlijk verschilt alleen kwartier II enigszins. Dit kwartier is echter niet duidelijk weergegeven. Informatie dhr. G.J. van Booma, hoofd afdeling Onderzoek en Inlichtingen Centraal Bureau voor Genealogie, Den Haag.
3. Reineking von Bock, afb. 564 en 566. Op een vergelijkbare kan in het Rhein. Freilichtmuseum in Kommern (Dld) is het jaartal 1601 weergegeven.

What's in a name

De plaatsnaam Groenlo onder de loep

Plaatsnamen hebben vaak duistere oorsprongen. Meestal leggen geïnteresseerde lezers zich klakkeloos neer bij verklaringen zelfs uit vorige eeuwen. Men heeft immers nauwelijks mogelijkheden om de beweringen te controleren. En dan blijft het daarbij. Maar soms lijkt bij "geaccepteerde" verklaringen enige scepsis wel op zijn plaats. Een andere benadering zou een heel nieuw licht op de zaak kunnen werpen.

Zo wordt in de gangbare literatuur aan het Gelderse Groenlo (Grolle in het dialect) de betekenis Groen bos toegekend, maar als men strikt uitgaat van de huidige naam in het dialect, dan is die betekenis beslist niet zeker. Waar komt die -n- in Groenlo dan plotseling vandaan, of waarom is die in Grolle verdwenen? Men heeft bij het zoeken naar de betekenis vooral naar schriftelijke bronnen gekeken en is, zo lijkt het, ervan uitgegaan dat Grolle een verbastering van de dialectspreker is. Als dit inderdaad uitgangspunt was, dan deugde dat niet. Als dialectspreker vind ik uiteraard, dat de spreektaal, in dit geval de dialectvorm Grolle, veel te weinig aandacht heeft gehad. Sterker nog: die dialectvorm zou eigenlijk het startpunt moeten zijn. Als men daarom het volgende te speculatief en doordraverig vindt, hoop ik dat men op dit artikel reageert, opdat we dichter bij de betekenis van de naam Grolle/Groenlo komen.

Grolle en Groenlo

In het boek *Nederlandse Plaatsnamen*¹ staat voor de naam *Groenlo* (Gld) als verklaring, of oorspronkelijke betekenis, *Groen bos*. Het boek geeft bij Groenlo letterlijk het volgende:

GROENLO [gem.: Groenlo, Gl] 1188 ingevoegd eind 13de E Gronlo; 'het groene bos', vgl. Grolloo.

Grol, wel ter Groen-loo, na haar gele-
gendheid genaamt / (van 't welke de
Boom in 't wapen noch uit-drukkelijke
tekenen draagt) leid op den bodem van
Gelderland, op een blakke grond / be-
bochtigt van het Stroomjen Slink.

Al in 1652 is gepoogd de naam Groenlo te verklaren.... Detail uit 't Leven en Bedrijf van Frederik Hendrik, door Arnoldus Montana.

Ik zet bij de verklaring van de naam om twee redenen een vraagteken. Ten eerste is de betekenis “het groene bos” een pleonasme², wat voor namen verwarrend kan zijn. De eigenschap groen is verbonden aan elk bos in onze streken en daardoor nutteloos als onderscheiding. Alle bossen zijn immers -in dezelfde seizoenen- groen: het *Levelo, het *Eefselo en ook het lo, dat met Grolle wordt aangeduid. “Groen bos” tussen vele andere lo-namen in de buurt is een onduidelijke naam, tenzij groen indertijd nog iets anders betekende.

De tweede reden om aan de betekenis “het groene bos” te twijfelen is, dat er in het dialect nooit *Greunlo* gezegd wordt. Dat is volgens mij een veel sterkere aanwijzing, dat de naam iets anders moet betekenen. Iemand die “Greunlo” zou zeggen, zou door de mand vallen als niet-Achterhoeker. Groenlo is in het dialect alleen maar “Grolle”.

Het is wel opmerkelijk dat de dialectvorm van de naam *Grolle* en de veel oudere vorm *Grollo* in het Plaatsnamenboek totaal niet vermeld worden. Dat betekent dat het boek in dit geval geen enkele aandacht schenkt aan een historische én de huidige naam in het dialect. Dat lijkt me toch wel een verzuim.

I. V. VONDELENS
VEROVERING
Van
GROL,
door
FREDERICK HENRICK,
Prince van Oranje.

Ick sing den legertoght des Princen van Oranjen,
Die 't heyr van Spinola, en all' de maght van Spanjen
Met sijn' slaghordens tarte, in het bestoven velt,
En Dulcken de stadt Grol deed' ruymen met gewelt.

De eerste bladzijde van Joost van den Vondels 'Verovering van Grol'

De huidige naam Grolle

In het Grolse woordenboek³ staat dat in het dialect *Grolle* én *Grol* mogelijk zijn. In de uitleg komt echter hoofdzakelijk *Grolle* voor. Een paar keer staat er wel *Grol*, maar die vorm wordt daar alleen aangehaald uit liedjes en gedichten, die voor het bepalen van het aantal lettergrepen nu juist niet erg betrouwbaar zijn wegens de dwang van maat en rijm. Ook de naam van de voetbalvereniging, *Grol* (zonder -e) is m.i. geen dialectvorm, maar ontstaan

o.i.v. van het ABN. Zelfs als de huidige jeugd in het ABN aankondigt in Groenlo een avondje te gaan stappen, dan zegt die veelal: "Ik ga naar Grolle". De ABN-vorm Groenlo wordt dus door ABN-sprekende streekbewoners vaak niet gebruikt. In plaats daarvan hoort men Grolle.

De vorm zonder -e, Grol, komt vooral voor in het ABN van geschiedenisboekjes. Uiteraard heette de vestingstad tijdens de vele belegeringen Grolle. De belegerende en "geschiedschrijvende" Hollanders maakten daar Grol van. Zo schrijft Vondel geen enkele maal Grolle, maar wel een tiental maal *Grol* -zonder -e- in zijn lofdicht op de verovering van Grolle. Veel later is de naam in het ABN officieel Groenlo geworden, maar schrijvers van geschiedenisboekjes bleven kritiekloos putten uit de 17de-eeuwse, Hollandse bronnen. Zij hebben kennelijk nooit de moeite genomen om eens na te gaan hoe de plaats officieel was gaan heten. Daarom hebben veel oudere Nederlanders wel weet van het beleg van Grol, terwijl ze niet weten, dat het gaat om het huidige Groenlo. Bij plaatsnamen moeten m.i. de oorspronkelijke betekenis en vorm ook gereconstrueerd kunnen worden vanuit de naam zoals die luidt in de omgangstaal van de bewoners en streekgenoten. In dit geval zijn dat dialectsprekers. Zo kan men bij het zoeken naar de oude betekenis en vorm van bijv. de naam Livelde niet zonder de (diverse) dialectvormen: Levele, Lewele, Level, Levelde, Leelde en Leel⁴. Voor Groenlo zijn heel wat minder variaties. Eigenlijk bestaat er alleen maar *Grolle*.

Reconstructie van een bronzen stadszegel uit de 14e eeuw.

Groen-lo, een interpretatie ?

Hoe men ertoe gekomen is de naam Grolle, of de voorganger daarvan, te "vertalen" met Groenlo, is uiteraard niet met zekerheid te bepalen.

Waarschijnlijk hebben schrijvers die niet uit de stad of directe omgeving kwamen, de naam Grollo/Grolle zo geïnterpreteerd. In een akte⁵ van de abdis van het Stift te Vreden, wordt in 1371 op 14 oktober, Calixtusdag, gezegd: "...in de kerspele tho Grollo, inder burscap tho Livello..." Hierin is die benaming geen enkel probleem: Grolle is zeer bekend in Vreden en de dialecten van Vreden en Grolle verschilden toen nog veel minder. Een interpretatie was dus overbodig. Dat zou hier zelfs verwarring kunnen scheppen. De akte laat ook zien, dat er in 1371 in de spreektaal geen -n- meer in de naam zat.

In oudere aktes van andere administratieve centra staat echter ook heel vaak *Gronlohe* o.i.d. Er is daar een -n- ingevoegd, maar of die daar terecht staat, is de vraag, want de schrijvers van die aktes waren in de meeste gevallen zeker geen geboren Grollenaren. Ongetwijfeld hebben de administrateurs zich gebaseerd op informatie uit de streek, maar i.v.m. de spelling moesten ze klanken interpreteren. Aangezien spellingregels toen nog niet zo streng waren, konden er variaties ontstaan. Het is mogelijk dat de -n- in de naam is gekomen, doordat de schrijver hem ook letterlijk hoorde. De -n- kan een buigingsuitgang geweest zijn of een verbindings -n-. We komen daar verderop op terug.

Als in één akte eenmaal een bepaalde schrijfwijze gebezigd werd, dan nam men die soms in latere akten over. Dat verklaart m.i. dat zelfs rond 1805 bij de opheffing van het Stift te

Vreden in de “Duitse” administratie nog Levelohe geschreven wordt i.p.v. Levelde of Lievalde. In diezelfde stukken leest men wel de oude vormen Gronloh en Grolle⁶, maar geen *Grünloh of Groenlo.

In de achttiende eeuw -en ook veel eerder- was de schrijfwijze met de -n-, dus geïnterpreteerd als Groen-lo, al in officiële administraties ingeburgerd, vandaar dat zelfs de Grolse pastoors er toen op papier vrijwel altijd Groenlo van maakten. Een heel enkele keer schrijft pastoor L.A. Aleman de naam Grolle en slechts éénmaal noteert hij op de titelpagina van een jaarrekening de zeer afwijkende vorm *Grondelo*⁷. Kennelijk was hij dus toch niet helemaal zeker van de vorm Groenlo: als geboren Lichtenvoordenaar was hij ongetwijfeld vertrouwd met het dialect. Minder geschoolde Grolse schrijvers, zoals kosters en winkeliers, schreven in de 18de eeuw zelden Grol en bijna nooit Gronlo of Groenlo, maar meestal Grolle.

Groot-lo

Als we uitgaan van Grolle en vandaar terug redeneren, dan zouden we terecht moeten kunnen komen bij de oorspronkelijke vorm. In elk geval kunnen we er dichterbij komen. Die gevonden vorm blijft uiteraard altijd een hypothese.

Als de oorspronkelijke betekenis van Grolle echt “Groen bos” is, dan zou dat in de zeer vroege Middeleeuwen in het Oudsaksisch⁸ *Groni-Lohe⁹ hebben geheten. De -i van groni¹⁰ zou ervoor gezorgd hebben, dat de -o- een Umlaut krijgt: een -o- wordt dan -eu-. In ons huidige dialect is het woord voor groen dan ook greun. De naam voor Groenlo zou in het dialect dus Greunlo moeten wezen, maar dat is hij juist niet. Vergelijkbaar is de naam Ruurlo. In het dialect is dat Reurle¹¹. Er zijn nogal wat problemen met de verklaring van die naam, maar als hij van Roderlo (gerooid bos) komt, dan is die -eu- ook een mooi voorbeeld van Umlaut.

De eerste lettergreep van het huidige woord Grolle is *Groh-* (met een korte o) of *Grol-*. De oorspronkelijke betekenis van Groh-lo of Grol-lo is nu niet meer met zekerheid te bepalen en voor de interpreterende klerken (schrijvers) in het verre verleden ook al niet. Zeer waarschijnlijk zijn er in de loop van de tijd klanken verloren gegaan, wellicht op de grens van beide woorddelen Gro(l)- en -lo. Als dat zo is, dan moet het gaan om een klank die door de -l- van -lo is opgeslokt. Dat zou een -t- kunnen zijn. De middeleeuwse naam was dan **Grot-lo* of **Groot-lo* en dat is geen naam met een pleonasme. In het dialect zou die naam na het veranderen en verdwijnen van klanken wel de huidige vorm Grolle kunnen opleveren.

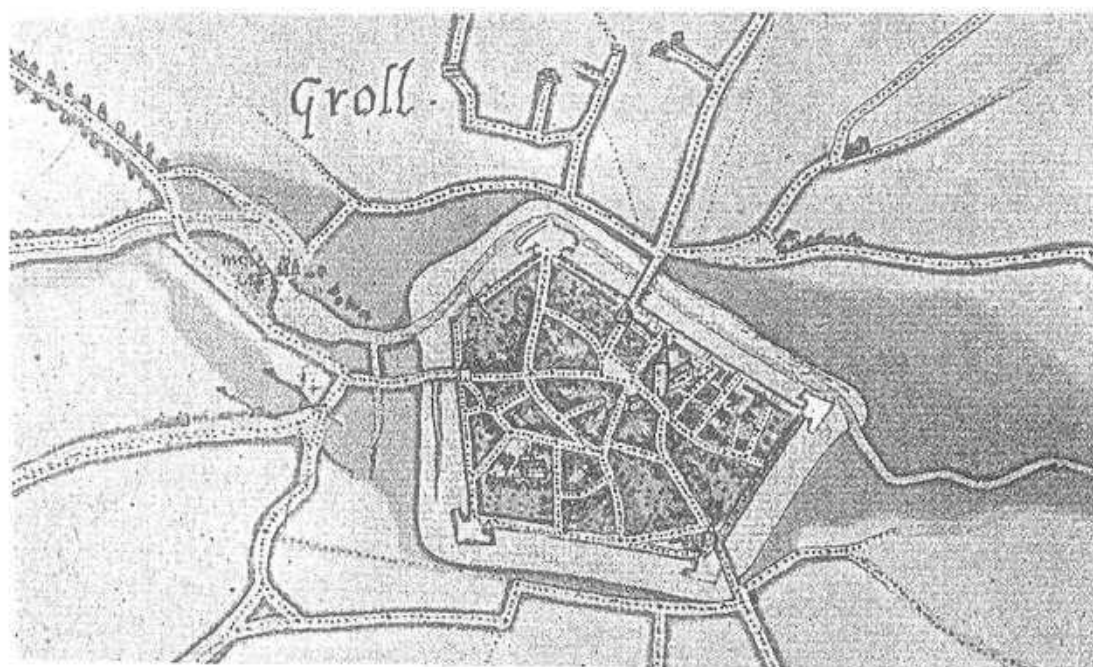
Een woord met een vergelijkbare en veel doorzichtiger klank-geschiedenis is “groffa”. In ons dialect betekent dat grootvader. Het wordt wel niet in de Eibergse, Lichtenvoordse en Grolse woordenboeken genoemd, maar het bestaat wel degelijk. Aan groffa is mooi te zien hoe de klankverandering is geschied. Door de uitspraak maakt de stemloze -t- van groot- eerst de stemhebbende -v- van -vader tot stemloze -f- (grootvader /grootfader) en daarna slokt die -f- als het ware de -t- op terwijl de -oo- kort wordt (grootfader /groffa). Dit verschijnsel waarbij de klanken zich aan elkaar aanpassen, heet assimilatie¹². In de naam Grootlo kan de -t- of -d- dus ook door de -l- van -lo geassimileerd worden. Misschien is dat bij de naam Grootlo sneller gebeurd, want de l- kan niet stemloos worden. De lange klinker in Groot- is net als bij groffa verkort tot -ô-, dan wordt het Grollo en later Grolle¹³.

We merkten al op dat de -n- in Groenlo een verbindings -n- of een buigingsuitgang geweest kan zijn, in dit geval van het bijvoeglijk naamwoord groot-. De oude naam moet dan *Grotenlo (in het dialect *Grootnlo) geweest zijn. In de uitspraak is de -t- in het woorddeel Groten- eerst een -d- geworden en daarna verdwenen: *Groodnlo. In het Nederlands valt tussen twee klinkers de -d- heel vaak weg, zoals in nader /naar, neder /neer, vadertje /vaartje,

enz.¹⁴. In het dialect gebeurt dat ook tussen een klinker en een slot-n: laadn /laan, roadn /roan. Vóór 1371 hoorden niet-Grolse schrijvers van de akten de naam waarschijnlijk ook wel uitgesproken worden als *Groodnlo of *Groonlo. Zij interpreteerden het woorddeel *Groodn- of *Groon- als Groen en Grūhn. We laten die -n- verder voor wat hij is en zullen het in het vervolg van dit artikel voor het gemak alleen over *Grootlo hebben.

Ruimte voor een groot lo?

Waar is plaats voor een groot bos? Volgens Nederlandse Plaatsnamen¹⁵ is een lo een bos dat op hogere zandgronden lag. Waar nu Groenlo ligt, vlak bij het riviertje de Slinge, is van hoge zandgronden zeker geen sprake. Sterker nog: in de stad was in het recente verleden bij hevige regenval geregeld zelfs wateroverlast o.a. in de Notenboomstraat en omgeving. Als we hogere zandgronden zoeken voor dat *Grote-lo, dan vinden we in zuidwestelijke richting een grote es, die vlakbij de rondweg en de voormalige gasfabriek begint en zich uitstrekt tot bij de spoorbaan in Lievalde. Die es is veruit de grootste in de streek. Alleen ten westen van Zelhem ligt een grotere. Temidden van al die Borculose lo-namen zou alleen op de Lievalde Es de naam *Grootlo toepasselijk zijn. Er is op die es ruimte voor meerdere bossen, vandaar dat men er de namen Eefsele en Livelo vindt. Het oude *Groot-lo moet dus daar ergens gelegen hebben. Waar dat precies was, is een vraag: in de buurt van de Hartreize, of bij het kerkhof, of verderop bij het oude woonwagenkamp, of zelfs richting grafheuvel bij Erve Kots? Hoe vast was Grolle?

Detail uit de kaart van Jacob van Deventer (1561).

Er bestaan al veel langer theorieën die stellen, dat het oorspronkelijke Groenlo niet lag rond de markt van de huidige stad, maar op hogere grond en meer naar het zuiden, richting Lievalde¹⁶. Dat betekent dat er een soort volksverhuizing geweest is. Th. Thielen stelt dat de Grolse kerk gesticht is vanuit het bisdom Münster rond het jaar 835¹⁷. Er zijn echter op de plek van de oude Calixtus geen vondsten uit die tijd gedaan. De oudste bouwrestanten stammen uit de 14de eeuw¹⁸. Er zijn schriftelijke bewijzen van rond 1375, dat men in die tijd

o.a. aan de toren begonnen is¹⁹. Vermoedelijk heeft het eerste (houten?) kerkje dus elders gestaan. De lo-naam "Grollo" zou daar juist op kunnen wijzen. Een lo is immers een hoog gelegen bos! Vroege kerspelkerken, zoals de St.-Calixtus van Groenlo, werden juist vaak langs doorgaande wegen bij bevolkingsconcentraties gesticht, omdat die kerken met de bijbehorende boerderijen, ook als pleisterplaats voor reizende ambtenaren in dienst van het bisdom fungeerden²⁰. De belangrijkste wegen liepen over de droge, hoge essen. Zo liep over de Eefsele en Lieveidse essen een zeer begaanbare, doorgaande weg van Twente naar Bocholt en verder. Even voorbij Erve Kots ging een aftakking richting Zelhem. In Zelhem stond ook weer een zeer oude kerk van het bisdom Münster²¹. Verderop aan de IJssel lag Wichmond, een nog oudere stichting van Liudger, de eerste Münsterse bisschop. Wonderlijk genoeg hoorde deze kerk niet bij zijn bisdom²².

De locatie van de huidige, oude Calixtuskerk is juist niet hoog: het beekdal van de Slinge. Opmerkelijk is bovendien de veldnaam *Hillegenhuusken* of *Hilligenbulten*²³ die voorkomt in de buurt van Erve Kots. Men zegt, dat die veldnaam te danken is aan een devotiekapel van vóór de Reformatie op een hoog punt van de es. Waarom zou die veldnaam geen verbaal restant kunnen zijn van de eerste Grolse kerk, gesticht door een bisschop van Münster, op die plaats? Misschien waren "den bulten" en dat kapelletje, als het bestaat, letterlijk resten van de eerste kerk daar. Bovendien was de Lieveidse Es al in de 7de eeuw druk bewoond, getuige het grafveld bij Klein Avink²⁴.

Als de theorie klopt, dat de kerk van Grolle oorspronkelijk elders lag, dan heeft zich die vestiging later met naam en al verplaatst naar de huidige, veel lagere locatie. Waarschijnlijk was dan de oude naam *Grootlo of *Grootnlo ook al ruim vóór de eerste schriftelijke berichten over Groenlo veranderd in Grollo en Grolle²⁵. De schrijvers die de oude betekenis niet doorzagen, maakten er Groenlo van. Dat *Grootlo zal niet ver van het grafveld gelegen hebben, dat aan Livelo -later Lieveidse- zijn naam gaf. De gemeenschap van Livelo ontwikkelde zich tot een landelijk krans-esdorp en het verplaatste Grollo werd een sterke vesting, die o.a. voor de verdediging het water van de Slinge nodig had²⁶. Kortom, die dorpen waren in het verleden niet zo statisch.

Dat moet dan wel betekenen, dat bij die verhuizing naar de plek van de tegenwoordige vesting, de oude naam van het dorp meegenomen werd. Verplaatsing van boerderijen kwam wel voor, want gebinten waren immers demontabel en verplaatsbaar. Muren werden snel en goedkoop opgetrokken van bouw materiaal, dat ter plaatse gevonden werd: "leem en wand"²⁷. Voor de rieten daken gold hetzelfde. Alleen de gebinten dus waren duurzaam en kostbaar, vandaar dat ze verplaatsbaar werden gemaakt. De naam van zo'n boerderij ging bij verhuizing mee: die was dus letterlijk "in de pöste"²⁸ gaan zitten. Op de oude, (half) lege locatie kon dan een nieuwe naam ontstaan. Oud-Grolle is het niet geworden. Blevен er te weinig mensen achter? Bij Eibergen bestaat wel een Olden Eibergen.

Over de tijd van de verplaatsing kan men slechts speculeren. Het moet wel vóór 1234 zijn geweest, omdat men in dat jaar met de bouw van stenen poorten is begonnen, die aansloten op de oude omwalling²⁹. Misschien dat de verkoop van Grolle door de heer van Borculo aan de graaf van Gelre in 1236 iets met die versterking te maken heeft.

Grolle aan de Slinge

Waarom zou een heel dorp zich verplaatsen? De redenen daarvoor waren uiteraard betere economische of defensieve omstandigheden op de nieuwe locatie. Maar wat bezielt een groep mensen om naar een natte, lage plek aan de Slinge te trekken? Dat moet juist het water van dat riviertje geweest zijn. Om een sterke vesting te maken moesten er grachten gegraven

worden. Op een hoge es kende men slechts landweren, vaak met droge grachten. Stromend water is bovendien meestal gezonder drinkwater, doet molens draaien, vult grachten van verdedigingswerken, levert stroming voor leerlooierijen en zuiver water voor brouwerijen. Als we het over het huidige Groenlo hebben, denkt menig streekgenoot meteen aan de Grolsch bierbrouwerijen. In de Middeleeuwen werd het water van de Slinge ongetwijfeld gebruikt voor bier. Elke stad had toen eigen brouwerijen.

Bij het brouwen gebruikte men vóór de 14de eeuw nog geen hop, maar een plant die toen bekend was onder de naam *gruit*³⁰. In onze streek heet die plant tegenwoordig *gagel*, terwijl hij vroeger bij ons ook nog *pors* of *post* werd genoemd³¹. Het woord *pors* komt nog voor in de erfnaam *Porskamp*, een boerderij bij de Winterswijkseweg, op de grens tussen Zwolle, Lielvelde en Groenlo, aan de noordkant van de Zommerses en vlak bij de Slinge.

Detail uit een kaart die de belegering en verovering van Groenlo in 1627 weergeeft.

Gruit-lo?

Op Gruit, dat ook een naam voor bier is, lag een belasting. Bier was als volksdrank een stabiele bron van inkomsten voor de landsheer. Misschien is dat één van de redenen waarom Otto II, graaf van Gelre, in 1236 de "Villa" Groenlo met rechtsgebied en "gruit", een belasting op (het brouwen van) bier, van de heer van Borculo overnam. Gruit werd expliciet in die akte vermeld. Het was dus een belangrijk aspect van de "Villa Groenlo" in de 13de eeuw. Het is dus ook mogelijk dat Grolle daaraan zijn naam ontleent.

In het Oudsaksisch was Grūt³² een soort bier. In het Middelnederlands was dat gruit, gruoit of grout. In ons huidige dialect zou dat woord dan *groet zijn, net als "moes" en "hoes". Ik ken het woord *groet echter niet. Misschien is het verdwenen en veranderd in gagel, toen die plant niet meer voor de bierproductie werd gebruikt. Hop is er voor in de plaats gekomen. Een naam als *Groet-lo zou eveneens in Grollo en Grolle kunnen veranderen, want ook in dit geval wordt de -t- geassimileerd door de -l- en wordt de lange -oe- een korte -ô-, zoals hiervoor al is aangegeven.

De gagel, pors of gruit, groeit op lage, natte en vochtige heiden en in moerassige velden³³.

In het stroomdal van de Slinge waren uiteraard vochtige gebieden. De Slinge leverde hier dus behalve het water voor de brouwerij ook de condities voor de groei van één van de grondstoffen voor bier. Het is verleidelijk zo de oorsprong van de naam Grolle te verklaren, ware het niet dat de betekenis van -lo, bos op *hoge* zandgrond, zich daartegen verzet. De gronden langs de Slinge zijn laag. Hoogstens bevond zich daar een lage, maar wel vochtige oeverwal langs de beek. De twee delen van de naam *Gruit-lo lijken mij dus met elkaar in tegenspraak te zijn.

Moerassige weide

Maar volgens Nederlandse Plaatsnamen³⁴ kan -lo ook betekenen *kleine heuvelrug* vooral waar het *hout gekapt is en bij stroompjes met oeverwallen*. Ook om gruit te verbouwen, moet men het bos kappen. Dit wordt ondersteund door het woord lâ in het Middelhoogduits³⁵, dat moerasweide betekent. Als -le in de naam Grolle daarmee verband heeft, dan zou het best natte weide kunnen betekenen, waarin die gagel of gruit goed gedijen. Dat Grolle en Zwolle in het dialect nooit zonder die slot-e voorkomen, kan erop wijzen, dat -lo (of -le) oorspronkelijk een andere klank en betekenis hadden dan het woorddeel -lo (hoog bos) in namen als Levele, Eefsele etc. In die namen kan de slot -e wel verdwijnen (Level, Èèsel, Hupsel etc.).

Als -lo in de naam Grollo van lâ³⁶ (moerasweide) komt, dan kan de oorspronkelijke plek van de nederzetting wel de huidige vesting zijn, maar dan blijft de vraag, of de oude Calixtus nog op zijn oudste plek staat. Toch lijkt me -lo in de betekenis van moerasweide zeer onwaarschijnlijk tussen de vele andere lo-namen in de buurt, waarin -lo juist bos op hoge zandgrond betekent.

Conclusies

1. Grolle of Grollo, zoals de naam van het huidige Groenlo in het dialect van die plaats luidde en luidt, is door interpretatie van middeleeuwse klerken veranderd in Groenlo, maar heeft geen enkel verband met de kleur groen.
- 2a. De naam Grollo, nu Grolle, kan ontstaan zijn uit een naam *Groot-lo of *Grootn-lo, wat betekende: groot, hoog (gekapt) bos.
- b. Dit *Grootlo moet ten tijde van de stichting van de Calixtuskerk (rond 835) richting Lievelede gelegen hebben, omdat een groot lo een grote es nodig heeft.
- c. De kerk is met (een deel van) de nederzetting later bewust verplaatst naar de plek van de huidige vesting³⁷. De oudste bouwrestanten van de oude Calixtus die aldaar gevonden zijn, stammen daarom niet uit de 9de eeuw, maar zijn veel jonger (14de-eeuw).
- 3a. De naam Grollo of Grolle zou ook ontstaan kunnen zijn uit *Grüt-lâ. Het eerste deel grüt heeft verband met gruit, een plant die gebruikt werd bij de bierproductie. Later ging Gruit ook wel gagel en pors heten. Lo (van lâ) moet in deze optie moerassige weide betekenen.
- b. De huidige vesting is dan wél de oorspronkelijke locatie van Grolle, maar....
- c. dan staat de huidige "oude Calixtuskerk" aan de markt niet op zijn oorspronkelijke plaats.

*Voor het Gelderse Grolle/Groenlo lijken mij deze eerste twee voorzichtige conclusies wel te kunnen kloppen³⁸. In het jaar van het bericht over het mogelijke vertrek van de Grolse bierbrouwerij uit de gemeente zou het wel frappant zijn, als juist de derde conclusie de betekenis van Grolle en de achtergrond van die naam bevatte. De betekenis *Natte-weide-voor-gruit is misschien toch te ver gezocht.*

Spectaculaire vondsten in archieven aangaande het "Oer-Grolle" en zijn verhuizing zullen

wel niet meer gedaan worden. Dus of de eerste twee conclusies de historische realiteit weergeven, zou eigenlijk alleen bevestigd kunnen worden door bodemvondsten of gelukkige luchtfoto's. Wellicht ook kan zeer nauwgezet veldnamenonderzoek ons op een spoor zetten, maar het is niet helemaal duidelijk waar je precies moet zoeken. Misschien dat in de toekomst een toevallige vondst ons verder helpt.

Is er met deze veronderstellingen veel overhoop gehaald? Wie zal het zeggen? Ik hoop dan ook dat een en ander aanzet tot reacties. Wellicht dat die kunnen aantonen dat dit artikel slechts "Grolse" wind is, waardoor we dichterbij de waarheid achter de naam Grolle komen. Tot dan mogen we op grond van deze conclusies, hoewel die ook nog lang niet vast staan, wel vaststellen, dat er in elk geval een nieuwe dimensie kan worden toegevoegd aan de historische betrekkelijkheid van de zegswijze "Zo vaste as Grolle"!

24/04/1998

Nic Adema Mzn
Dr Welfferweg 8d
Westbroek
0346-281179

Noten

1. G. van Berkel / K. Samplonius, Nederlandse Plaatsnamen, Het Spectrum B.V., Utrecht, 1995, pag. 77.
2. We spreken van een pleonasme, wanneer men van een begrip een kenmerk noemt dat daar onafscheidelijk bij hoort. Het hoeft dus eigenlijk niet genoemd te worden: witte sneeuw, gierige vrek, witte schimmel, groen bos.
3. 'n Spierken zuver Grols, H. Temminghof en A. Schaars, 1994, pag. 34
4. Zie "De Lichte Voorde" no 36 en 38, Lievelede of Lievele.
5. R.A. Utrecht, inv. 17, no 1252.
6. Beiträge des Heimatvereins Vreden zur Landes- und Volkskunde, Heft 7 (zur Geschichte von Stadt und Stift Vreden in 17. Und 18. Jahrhundert), Vreden 1977 pag. 136 en 138.
7. R.A.Utrecht, inv 17, no 294
8. Het is niet zeker of Grolle een Saksische naam is. Het zou ook Frankisch kunnen zijn, maar Oud-frankische gegevens heb ik niet tot mijn beschikking. Dit Oud-saksisch staat er waarschijnlijk zeer dichtbij.
9. Sterretjes voor woorden geven aan, dat 't veronderstellingen zijn, want die vorm is niet gevonden op schrift.
10. F. Holthausen, Altsächsisches Wörterbuch, Böhlau-Verlag, Münster/Köln, 1954, pag 29.
11. G. van Berkel / K. Samplonius, Nederlandse Plaatsnamen, Het Spectrum B.V., Utrecht, 1995, pag. 202.

12. Assimilatie komt in spreektaal heel veel voor. Vaak wordt dat niet door de spelling aangegeven. Zo wordt *zakdoek* bijv. meestal uitgesproken als *zaddoek*. *Import* is ook een mooi voorbeeld: de -n van *import* is door de -p- veranderd in een m. En hier is de spelling ook veranderd. Zo zegt men in ons dialect *loopm*, geen *looptn*.
13. Ook *vrommes* ('n Spierken zuver Grols, H. Temminghof en A. Schaars, 1994, pag 139) is een mooi voorbeeld. Dit woord is ontstaan uit de samenstelling vrouwmens. De klemtoon ligt op vrouw-. De -w- verdwijnt, de -ou- wordt een korte -o-. Ook de plaatsnaam Rolde (Dr) had oorspronkelijk een -t- voor -lo-: Rootlo of Rotlo. (zie pag 198 van Nederlandse Plaatsnamen, G. van Berkel / K. Samplonius,, Het Spectrum B.V., Utrecht, 1995).
14. Vergelijkbaar is de naam Groothuis en Grotenhuis, die beide voorkomen en "groot huis" betekenen (B.J. Hekket, Oost Nederlandse familienamen, W.G. Witkam, Enschede, 1975, pag. 62).
15. G. van Berkel / K. Samplonius, Nederlandse Plaatsnamen, Het Spectrum B.V., Utrecht, 1995, pag. 140.
16. H. Bennink, Vragender van verleden naar heden, Uitg. Van de Berg, Enschede, 1997, pag. 57.
17. Th. Thielen, Geschiedenis van de katholieke enclave Groenlo-Lichtenvoorde, De Walburg Pers, Zutphen, 1966, pag 33.
18. V. Smit, Groenlo in de verte, Uitgave van de Oudheidkundige Vereniging Groenlo, 1993, pag 13.
19. Zie noot 18, pag 14.
20. B. H. Slicher van Bath, Mensch en land in de Middeleeuwen, Gysbers & Van Loon, Arnhem 1977, pag. 14/15.
21. Th. Thielen, Geschiedenis van de katholieke enclave Groenlo-Lichtenvoorde, De Walburg pers, - Zutphen, 1966, pag. 23 en 25
22. Zie noot 21, pag 16/18.
23. Redactie, Veelkleurigheid in een parochie, uitg. Parochie Christus Koning Lievelede, 1996, pag.17.
24. De eerste Christelijke kerkjes werden ook vaak gesticht op of bij (voormalige) heidense cultusplekken. Vlak bij het grafveld van Lievelede kan uiteraard wel zo'n plek geweest zijn.
25. Op de beroemde goederenlijst uit 1188 van de graaf van Dale komt de naam al met een n voor. Deze lijst stamt niet uit 1188 maar is een latere kopie.
26. Behalve met "groot", zou het eerste deel van de naam ook iets te maken kunnen hebben met het werkwoord *gruwen*. Dit was in het Middelnederlands en in het zeventiende-eeuws *grouwen*. Het heeft iets met "gruwelijk" te maken: een gruwelijk bos? Is dat de nabije grafheuvel, die in christelijke tijden natuurlijk een verwerpelijke cultusplek was? De naam was dan iets als *Grouw-lo, een woord dat zich best tot Grolle zou kunnen ontwikkelen. Ook zou het iets met de betekenis Grijs of grauw te maken kunnen hebben: Grijs-bos. Zie ook noot 13 (het woord *vrommes*). Vlak bij de boerderij Leemelder vinden we ook de veldnaam "Grieze Veld".
27. Wand bestaat uit gevlochten wilgentakken aangesmeten/gesmeerd met leem. Dit wand moest uiteraard vaak vernieuwd worden.

28. *De Borg* in Rekken en *Beusink* in Liévelde zijn van die verplaatste behuizingen. Ook bestaat er in Liévelde de naam *Overesboeren*. Overessen betekende dat men zich verplaatste naar een andere kant van de es.
29. W.P. Vemer, *Kroniek van Groenlo*, uitg. Stichting Grolsch Museum, Groenlo, 1966, pag 11.
30. Zie WNT bij gruit. Misschien dat de familienaam *Groeskamp* ermee te maken heeft.
31. J. de Vries, *Nederl. Etymologisch Woordenboek*, E.J. Brill, Leiden, 1992, pag. 180 (gagel), pag. 541 (pors).
32. F. Holthausen, *Altsächsisches Wörterbuch*, Böhlau-Verlag, Münster/Köln, 1954, pag 29. Ook *mūs* en *hūs* komen daarin voor. Deze woorden luiden in het dialect *moes* en *hoes(huus)*. Dus *grūt* zou nu *groet* zijn.
33. H. Heukels, *Geïllustreerde Schoolflora*, P. Noordhoff, Groningen, 1909, pag. 267.
34. G. van Berkel / K. Samplonius, *Nederlandse Plaatsnamen*, Het Spectrum B.V., Utrecht, 1995, pag. 110.
35. M. Lexers, *Mittelhochdeutsches Taschenwörterbuch*, S. Hirzel Verlag, Stuttgart, 1959, pag 120.
36. Grolle en (dan misschien ook) Zwolle waren dan oorspronkelijk Grollâ en Zwillâ.
37. Uit de gewoonte het torenlicht van Lichtenvoorde het achterlicht van Groenlo te noemen zou men kunnen afleiden, dat de Grolsen Lichtenvoorde bijna letterlijk de rug toekeerden bij die verhuizing! Kennelijk vond de verhuizing in het donker plaats en had men een goed achterlicht. Maar waarom 's nachts? Was er iets te verbergen? Dat is dan aardig gelukt, want tot op heden is er weinig over deze verhuizing bekend!
38. Of deze conclusies m.m. ook gelden voor Grollo in Drente, weet ik niet.

Dringende oproep redactie:

De redactie van de 'de Lichte Voorde' zoekt iemand die voor de lay-out van onze periodiek wil zorg dragen.

Een redelijke bekendheid met de computer en tekstverwerkingsprogramma's als bijvoorbeeld Word of WordPerfect is wel noodzakelijk.

Heeft u belangstelling? Neem dan contact op met Godfried Nijs (0544-376947).

Het boek is er!

In periodiek nr. 37 werd al een en ander bekend gemaakt omtrent het verschijnen van een publicatie over de bekende rivaliteit tussen Groenlo en Lichtenvoorde. Na een dik jaar van onderzoek, tientallen interviews en het doorspitten van veel fotomateriaal is het boek zo goed als klaar. Op 30 november is het eerste exemplaar uitgereikt. Het boekwerk telt 256 pagina's. Bij het uitkomen van deze periodiek is de voorverkoop al voorbij. Leden die het bestelstrookje in het vorige nummer van dit blad hebben ingeleverd, zijn al verzekerd van de bestelde boeken.

Dat het schrijven van dit boek geen makkelijke klus was, blijkt wel uit de zeer vele vergaderingen die dan weer in Groenlo en dan weer in Lichtenvoorde werden gehouden. Plotseling verloor de Stichting "Pas op de burens" in juli van dit jaar haar lid Harry Blanken. In de korte tijd dat wij Harry gekend hebben, zagen wij hem als een vriend die samen met ons graag een goed leesbaar boek wilde schrijven. Mede door zijn vakmanschap waren wij ervan overtuigd dat dit zou lukken, tot hij op 3 juli na een kortstondige ziekte overleed. Harry heeft helaas het verschijnen van onze publicatie niet meer mogen meemaken en wij hebben in hem een deskundig medewerker verloren.

Wat doe je dan? Eerst meenden we de uitgave van het boek te moeten uitstellen tot volgend jaar maart, want er moest een vervanger worden gezocht voor Harry. In de persoon van Ton Tijdink werd die toch nog gauw gevonden. Ton Tijdink is verslaggever van de Gelderlander en was de opvolger van Harry bij die krant toen die met pensioen ging. Hij was daar ingewerkt door Harry. Toen Ton ons toezegde mee te willen werken, waardoor de stichting weer op volle sterkte kwam, werd besloten om te streven naar een uitgave in november van dit jaar, want het zou leuk zijn als het boek nog voor de decembermaand uitkwam.

Het te verwachten eindresultaat mag er zijn: het is een mix geworden van humor en historie, een gemakkelijk leesbaar boek met vele foto's, waarin de lezer onder andere wordt teruggevoerd naar de legendarische belegeringen van Grolle en het vermoeiende gesleep met wat daardoor de Lichtenvoordse kei zou worden. Ook wordt er in het kort verteld over de kerkelijke opvattingen in beide plaatsen, die door de eeuwen heen op dat gebied nogal van mening verschilden, maar die tegelijkertijd tot elkaar veroordeeld waren en niet zonder elkaar konden.

Een zeer verrassend hoofdstuk heeft als titel "Wist u dat". Dit hoofdstuk bevat verschillende kleine gebeurtenissen die betrekking hebben op de onderlinge rivaliteit. Aan de orde komt de manier waarop de rivaliteit gestalte kreeg in de handelingen van beide burgermeesters, bij de brandweerkorpsen, bij het voetbal en natuurlijk in allerlei plagerijen zoals de "roof van het kanon". Kortom, het is een uniek tijdsdocument, dat een warm onthaal verdient. Maar de rivaliteit houdt met het verschijnen van dit boek natuurlijk niet op....

Het boek kost f34,95 en is voorzien van een harde kapt met een tekening van B. Engbers. 'Pas op de burens' is verkrijgbaar bij 'de echte groenteman Bennie Weeber, slijterij van Ooijen, BP station Holtslag Varsseveldseweg en melkboer Louis Rassing.

Ons "zoekplaatje"

Op verzoek wil de redactie regelmatig foto's gaan plaatsen, waarvan een aantal gegevens bij ons niet bekend zijn. We hopen dat onze lezers ons kunnen helpen bij het vinden hiervan. Om te beginnen hebben we foto, waarvan we denken dat deze voor onze wat oudere leden wat herinneringen laat boven komen. Op de achterzijde van de foto staat: *"de opening van de winkelweek in Lichtenvoorde in 1949"*.

We willen nu graag weten:

- Is het inderdaad de opening van de winkelweek in 1949?
- Waar vond deze opening plaats?
- Wie zijn de personen op de foto?

Een aantal van deze personen zijn herkend. Wij geven hierbij een genummerde afdruk van de betreffende foto welke hierboven is afgedrukt.

1. pater
2. pater
3. dominee A. van Heerde en echtgenote.
4. Antoon Manschot (bakker).
5. Willem Wekking (fotograaf).
6. Albert Voorhuis (manufacturenwinkel)
7.
8.
9.
10.
11.
12.
13.
14.
15. Hendrik Wildenborg (beheerder Hotel Industrie).

G.J.A.Eppingbroek

Adressen bestuur Vereniging voor Oudheidkunde te Lichtenvoorde:

A.J. Vos <i>voorzitter</i>	Patronaatsstraat 43	7131 CE Lichtenvoorde	tel. 0544-375326
A.W. Driessen <i>secretaris</i>	Schatbergstraat 60	7131 AS Lichtenvoorde	tel. 0544-372823
G.J.A. Eppingbroek <i>penningmeester</i>	Koekoekstraat 16	7102 AZ Winterswijk	tel. 0543-515408
H.J.A. te Brake <i>werkgroep excursies</i>	Verdistraat 9	7131 AS Lichtenvoorde	tel. 0544-372117
H. Bennink	Polbrug 10	7152 AZ Eibergen	tel. 0545-474736
I.H.H.M. Gregoor-Boschker	Geelinkweg 15	7119 AC Corle	tel. 0544-374720
H.J. Krabbenborg <i>werkgroep streektaal</i>	Boschlaan 3	7131 RA Lichtenvoorde	tel. 0544-371936
B.H.W. van Lochem <i>werkgroep genealogie</i>	Patronaatsstraat 32	7131 CH Lichtenvoorde	tel. 0544-378393
G.A.Th.M. Nijs <i>werkgroep archeologie</i>	Past. Sandersstr. 13	7131 BT Lichtenvoorde	tel. 0544-376947

Redactieadres:

G.A.Th.M. Nijs Past. Sandersstr. 13 7131 BT Lichtenvoorde tel. 0544-376947

Internetpagina's:

Vereniging voor Oudheidkunde:
<http://home.wxs.nl/~gnijs/vol.html>

Archeologische Werkgroep Lichtenvoorde:
<http://home.wxs.nl/~awl>

*Wanneer u vragen heeft over de geschiedenis van onze gemeente,
aarzel dan niet met een van bovenstaande personen contact op te nemen!*

Digitale bewerking
Henk Hanselman
2013